

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**DİYARBAKIR'DA YAŞAYAN ERMENİ TOPLUMU
MÜZİKLERİNİN KÜLTÜREL BAĞLAMDA
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin ŞEN

Hazırlayan
Bilal KAPLAN

MALATYA- 2022

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜZİK ANABİLİM DALI
MÜZİK BİLİMLERİ VE TEKNOLOJİSİ BİLİM DALI**

**DİYARBAKIR'DA YAŞAYAN ERMENİ TOPLUMU
MÜZİKLERİNİN KÜLTÜREL BAĞLAMDA
DEĞERLENDİRİLMESİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Bilal KAPLAN

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin ŞEN**

Malatya-2022

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

ETİK BEYANI

İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü Tez Yazım Kurallarına uygun olarak “Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin ŞEN” danışmanlığında hazırlayıp sunduğum **“Diyarbakır’da Yaşayan Ermeni Toplumu Müziklerinin Kültürel Bağlamda Değerlendirilmesi”** başlıklı Yüksek Lisans Tezim içinde elde ettiğim verileri, bilgileri, belgeleri akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tezimde yararlandığım eserlere bilimsel kurallara uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, tezimin özgün olduğunu, tezimin çalışma ve yazımında patent ve telif haklarını ihlal edici bir davranışımın olmadığını, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

.../.../2022

Bilal KAPLAN

ONUR SÖZÜ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin ŞEN danışmanlığında, yüksek lisans tezi olarak hazırladığım **“Diyarbakır’da Yaşayan Ermeni Toplumu Müziklerinin Kültürel Bağlamda Değerlendirilmesi”** başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Bilal KAPLAN

İmza

TEŞEKKÜR

“Diyarbakır’da Yaşayan Ermeni Toplumu Müziklerinin Kültürel Bağlamda Değerlendirilmesi” isimli bu çalışmada, müzik uygulamaları kültürel bağlamıyla ele alınmıştır.

Araştırmanın gerçekleşmesinde, kaynak araştırmasında ve müzik-kültür ilişkisi konusunda birikimlerini benimle paylaşarak tezin oluşumunda büyük emek sarf eden değerli hocam ve tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Emin ŞEN’e,

Tezin alt yapısının oluşumunda sabır, hoşgörü, destek ve birikimlerini esirgemeyen, yüz yüze görüşmelerimizi gerçekleştirdiğim başta, (Udi Yervant) Yervant BOSTANCI’ya, Hayri YOLDAŞ’a, (Zilan TİGRİS) Dilek KÜÇÜKER’e, Mustafa BARAN’a ve nota yazımında desteklerini esirgemeyen değerli hocam Ş.Orçun AKGÜN’e, can dostum Fatih ALASKAN’a teşekkürlerimi sunarım.

Hayatımın her anında ve her zaman yanımda olan, bana her koşulda güvenen maddi manevi desteğini esirgemeyen babam Misbah KAPLAN’a, abim Ramazan KAPLAN’a, canım ablam Kadriye YALÇIN’a ve kıymetli eşim Dilber KAPLAN’a verdikleri desteklerden ötürü teşekkür ederim.

Bilal KAPLAN

ÖZET

Bu çalışmada, Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumu müziklerinin kültürel bağlamda değerlendirilmesi, toplumun yapısı içerisinde sosyo-kültürel değişim süreci göz önüne alınarak incelenmiştir. Ermeni toplumunun Diyarbakır'da geçmiş süreçte müziğin yansımaları, kültürel etkileşimi hakkında bilgi sunması ve arşivlenmesi bakımından önem taşımaktadır. Kadim Ermeni halkının tarihi geçmişleri uzun yıllara dayanan ve Diyarbakır'da müzik uygulamaları üzerine yapılan kültürel analiz çalışmasına bir katkı oluşturabileceği düşünülmüştür.

Çalışma, Ermeni halkının dünya üzerinde tarihsel, din, dil, kültürel yaşamları hakkında bilgi verildikten sonra, Türkiye coğrafyasında yaşamları ve dağılımları üzerine incelemeler ele alınmıştır. Buradan yola çıkarak çalışmanın esas kısmı olan Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumunun kültürel yaşamları ve müzikal kültürü üzerine analiz yapılmıştır. Dolayısıyla toplumların en önemli yapı taşlarından biri olan müzik ele alınarak bu çalışmanın toplumlarda bıraktığı kültürel izlerin üzerinde durulmuştur.

Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumu özelinde gerçekleşen müzik uygulamaları, Türk müziği ile olan etkileşimi etnomüzikoloji çerçevesinde değerlendirilmiştir. Bu kapsamda araştırma için kaynak taraması yapılmış elde edilen kitaplar, tezler, makaleler incelenmiştir. Daha özel bilgilere ulaşmak amacıyla yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanarak; Yervant Bostancı, Hayri Yoldaş, Dilek Küçüker ve ismini vermek istemeyen "K1"adlı uzman kişi ile görüşülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kültür, Müzik Kültürü, Diyarbakır Ermenileri, Ermeni Müziği, Ermeni Kültürü.

ABSTRACT

In this study, the evaluation of the music of the Armenian community living in Diyarbakır in the cultural context has been examined by considering the socio-cultural change process in the structure of the society. It is important in terms of presenting and archiving information about the reflections of the music and cultural interaction of the Armenian community in Diyarbakır in the past. It is thought that the historical background of the ancient Armenian people can be a contribution to the cultural analysis study on music practices in Diyarbakır.

In the study, after giving information about the historical, religious, language and cultural life of the Armenian people in the world, studies on their life and distribution in the geography of Turkey are discussed. Based on this, an analysis was made on the cultural life and musical culture of the Armenian community living in Diyarbakır, which is the main part of the study. Therefore, music, one of the most important building blocks of societies, was discussed and the cultural traces left by this study in societies were emphasized.

The musical practices that took place in the Armenian community living in Diyarbakır and its interaction with Turkish music were evaluated within the framework of ethnomusicology. In this context, the books, theses and articles were examined for the research. By using semi-structured interview technique in order to reach more specific information; Yervant Bostancı, Hayri Yoldaş, Dilek Küçüker and an expert named “K1”, who did not want to be named, were interviewed.

Keywords: Culture, Music Culture, Diyarbakir Armenians, Armenian Music, Armenian Culture.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	iii
ETİK BEYANI.....	iv
ONUR SÖZÜ.....	v
TEŞEKKÜR	vi
ÖZET	vii
ABSTRACT.....	viii
İÇİNDEKİLER	ix
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xii
RESİMLER LİSTESİ.....	xiii
TABLolar DİZİNİ	xiv
KISALTMALAR	xv
1. GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Amacı.....	1
1.2. Araştırmanın Önemi.....	1
1.3. Araştırmanın Problem Cümlesi ve Alt Problemler	2
1.3.1. Problem Cümlesi.....	2
1.3.2. Alt Problemler	2
1.4. Sayıltı ve Sınırlılıklar	2
1.4.1.Sayıltılar	2
1.4.2. Sınırlılıklar	3
1.5. Yöntem	3
2. KURAMSAL ÇERÇEVE ve TARİH: DÜNYADA ERMENİLERİN	
TARİHİ, KÜLTÜR – SANAT, DEMOGRAFİ, DİNİ İNANISLARI.....	5
2.1. Ermenilerin Tarihi.....	5
2.2. Ermenilerin Yaşadıkları Coğrafya.....	7
2.3. Ermenilerde Dini İnanış	10
2.4. Ermeni Dil Ailesi.....	12
2.5. Kültür, Sanat ve Mimari	14
2.6. Türkiye’de Ermeniler	16
2.7. Diyarbakır’da Yaşayan Ermenilerin Kısa Tarihi.....	17

2.8. Diyarbakır'da Yaşayan Ermenilerin Nüfusu.....	18
2.9. Diyarbakır'da Yaşayan Ermenilerin Semtleri ve Mahalleleri	21
3. YÖNTEM – ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ	22
3.1. Etnomüzikolojide Yaklaşım ve Yöntem Üzerine	22
3.2. Verilerin Toplanması.....	24
3.3. Verilerin Analizi.....	25
3.4. Araştırmanın Modeli	25
3.5. Evren ve Örneklem	26
4. BULGULAR VE YORUM.....	27
4.1. Diyarbakır'da Yaşayan Ermeni Toplumunun Kültürel Etkileşimi ve Müzikal Boyutları Üzerine.....	27
4.1.1. Kültürel Etkileşim.....	27
4.1.2. Müzikal Kültür Boyutları	29
4.2. Diyarbakır'da Yaşayan Ermeni Toplumunun Müzik Dinamiklerinin Türk Müziğine İz Düşümü.....	31
4.3. Diyarbakır'da Yaşayan Ermeni Toplumunun Müzik İçerisindeki Sözel Unsurlarının Türk Müziğindeki Sözel Unsurlardan Farklılıkları Üzerine	45
4.4. Diyarbakır'da Yaşayan Ermeni Toplumunun Yaşantısal İfadesi	49
SONUÇ	53
KAYNAKÇA.....	58
EKLER	63
Ek 1. Dunere Meç Bızdi Mızdi, Nota Örneği	63
Ek 2. Akhçiğ E Maşalla, Nota Örneği.....	64
Ek 3. Tsavirsi, Nota Örneği.....	65
Ek 4. Tzun E Egir Meğasni Hay Le Le, Nota Örneği.....	66
Ek 5. Nanay, Nota Örneği	67
Ek 6. Hangardz, Nota Örneği	68
Ek 7. Mamis, Nota Örneği.....	69
Ek 8. Siranus, Nota Örneği	70
Ek 9. Hele Hele Ninnaye, Nota Örneği.....	71
Ek 10. MÖ 15. Yüzyılda 10. Yüzyılda Ermeni Sınırları.....	72
Ek 11. Büyük Dikran Devrinde Ermeni İmparatorluğu.....	73

Ek 12. Ermeni Alfabesi.....	74
Ek 13. Helenistik Pagan Tapınağı Karni (I. yy).....	75
Ek 14. Surp Khaç Katedrali Ağtamar Adası (10.yy).....	76
Ek 15. Kral Dikran'ın İki Farklı Tetradrahmosu (İÖ 95-55).....	77
Ek 16. Görüşme Formu	78

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 4.1. Dunere Meç Bızdı Mızdı Notası	31
Şekil 4.2. Hüzzam Makamı Dizisi.....	32
Şekil 4.3. Akhçığ E Maşalla Notası.....	33
Şekil 4.4. Uşşak Makamı Dizisi	33
Şekil 4.5. Tsavirsi Notası.....	34
Şekil 4.6. Rast Makamı Dizisi	35
Şekil 4.7. Tzun E Egir Meğasni Hay Le Le Notası	35
Şekil 4.8. Nanay Notası	36
Şekil 4.9. Segâh Makamı Dizisi	37
Şekil 4.10. Hangardz Notası	37
Şekil 4.11. Hicaz Makamı Dizisi.....	38
Şekil 4.12. Mamis Notası	39
Şekil 4.13. Siranus Notası.....	40
Şekil 4.14. Hele Hele Ninnaye Notası.....	41
Şekil 4.15. Hüseyini Makamı Dizisi.....	42

RESİMLER LİSTESİ

Resim 4.1. Diyarbakır'da Ermeniler, 1912 Civarı Kanun, Keman, Cümbüş Hazırlığı .. 30

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Diyarbakır Vilayeti Ermeni Nüfusu.....	19
Tablo 2.2. Ergani, Maden/Siverek Hariç Diyarbakır Vilayeti	20
Tablo 2.3. Diyarbakır'ın 1287 (1870-1871) Yılına Ait Salnamesi	20
Tablo 4.1. Dunere Meç Bızdı Mızdı	32
Tablo 4.2. Akhçiğ E Maşalla.....	33
Tablo 4.3. Tsavirsi.....	34
Tablo 4.4. Tzun E Egir Meğasni Hay Le Le	35
Tablo 4.5. Nanay	36
Tablo 4.6. Hangardz.....	38
Tablo 4.7. Mamis	39
Tablo 4.8. Siranus	40
Tablo 4.9. Hele Hele Ninnaye.....	42

KISALTMALAR

Bkz	: Bakınız
Ek	: Ekler
GTHM	: Geleneksel Türk Halk Müziği
İÖ	: İsa'dan Önce
İS	: İsa'dan Sonra
K1	: İsmi Veremeyen Kaynak Kişi
MÖ	: Milattan Önce
MS	: Milattan Sonra
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
TSM	: Türk Sanat Müziği
THM	: Türk Halk Müziği
vb	: Ve Benzeri

1. GİRİŞ

Müzik, tarih boyunca yaşamımızın her alanına giren ve süreç boyunca gelişen, şekillenen, toplumların kültürlerini, dinlerini, sosyal yaşamlarını besleyen ve tüm bu kavramlardan beslenen, insanla yaşayan ama insanla ölmeyen bir olgudur. Duygu ve düşüncelerin söz ya da yazı ile ifade edildiği sanat, müzik olarak karşımıza çıkabilmektedir. İşte tam da bu noktada duygu ve düşüncelerin edebi bir biçimde enstrümanla ya da sade bir biçimde kulağa aktarılması kadim sanatların atası olan müzikte bunlardan sadece bir tanesidir. Tıpkı insanlık tarihi gibi zaman içerisinde sürekli gelişen müzik, insana dair her türlü olay, tecrübe, savaş, barış ve duygu gibi unsurlar aracılığıyla kültürün bir parçası olmuş ve kültürlerle yansımıştır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı; Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumunun kültürel etkileşimi ve bu etkileşimin müzik uygulamaları özelinde yapılan analizlerini incelemektir. Bu kapsamda Ermeni müzik uygulamalarının Türk müziği ile olan etkileşimi etnomüzikoloji çerçevesinde değerlendirilmiştir.

1.2. Araştırmanın Önemi

Diyarbakır, tarihiyle birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu medeniyetler arasındaki kültürel etkileşim, doğal olarak müzik kültürlerine de yansımıştır. Dolayısıyla Diyarbakır'da yaşamış tüm halkların kültürel etkileşimin bir yansıması olan müzik, bu çevredeki halkların birlikteliğine yön vermiştir. Ermeni toplumunun tarihi geçmişi uzun yıllara dayanan ve kadim bir şehir olan Diyarbakır kültürüne entegre olmasıyla etnik kimlikleri bir arada yaşatmıştır. Bu çerçevede, etnomüzikoloji de kültürel ve müzikal yansımalar üzerinde yapılan incelemelerin önemli bir bilim sahası olarak karşımıza çıkmaktadır. Yapılan literatür taraması sonucunda Diyarbakır özelindeki müziklerinin hakkında bilgi sunması ve geçmişe ışık tutan belgelerin analiz edilmesi bu çalışmayı önemli kılmaktadır.

1.3. Araştırmanın Problem Cümlesi ve Alt Problemler

1.3.1. Problem Cümlesi

Diyarbakır’da yaşayan Ermeni toplumunun geçmiş ve günümüz müzik pratiklerinin bölge müzik kültürü ile etkileşimleri nelerdir?

1.3.2. Alt Problemler

- Diyarbakır ve Ermeni toplumunun kültürel etkileşimde öne çıkan unsurlar nelerdir?
- Diyarbakır’da yaşayan Ermeni toplumu müziklerinin melodi, makam ve usullerinin etkileşimleri nelerdir?
- Diyarbakır’da yaşayan Ermeni toplumunun müzikal unsurlarının, Türk Müziğindeki makamsal dizilerine iz düşümü ne şekilde yansımaktadır?
- Diyarbakır’da yaşayan Ermeni toplumunun müzikal unsurlarının, Türk Müziğine olan benzer ve farklı yönleri nelerdir?
- Diyarbakır’da yaşayan Ermeni toplumunun müzik içerisindeki sözel unsurlarının Türk Müziği ile olan etkileşiminde ki farklılıklar nelerdir?

1.4. Sayıtlı ve Sınırlılıklar

1.4.1.Sayıtlılar

- Araştırma yapılan örneklem gurubunun evreni yansıttığı,
- Araştırma yönteminin araştırmanın amacına uygun olduğu,
- Çalışmanın konusunu oluşturan müzikal unsurların Türk müziğinde makamsal bir karşılığı olduğu; her birinin farklı bir ifade, anlam ve duygu durumunu içerdiği,
- Veri toplama araçlarının bir araştırma için kapsam olarak yeterli, geçerli ve güvenilir olduğu varsayılmıştır.

1.4.2. Sınırlılıklar

Bu çalışma; Ermeni toplumunun yalnızca Diyarbakır ilindeki müzik unsurlarının kültürel açıdan değerlendirilmesi üzerine odaklanılmıştır. Ermeni toplumunun kültürel yapısı, ilişkileri, müzikleri açıklanmaya çalışılıp görüşmeler ile sınırlandırılmıştır.

1.5. Yöntem

Bu araştırmada nitel araştırma modelinden faydalanılmıştır. Nitel araştırmaların en belirgin özelliklerine göre; doğal ortamda meydana gelen olgu, olay ya da davranışlar üzerine yoğunlaşarak araştırmaların sürdürülmesi şeklinde ifade edilmiştir (Büyüköztürk ve diğ., 2016: 245).

Bu kapsamda saha araştırma disiplinlerinden biri olan etnomüzikoloji disiplini kullanılmıştır. Etnik bir topluluğun kültür ve müziği üzerine yapılacak olan çalışmanın etnomüzikolojik bakış açısı ve metodolojisinin alt yapısına uygun olarak doğru sonuçlar elde etmek amacıyla; Etnomüzikoloji, antropoloji ve tarih gibi disiplinlerle yakın temasta olup, tarihsel müzikoloji ve kültürel antropoloji ile ortak çalışma alanlarına sahiptir. Kültürel müzikoloji veya sosyolojik ve antropolojik yaklaşımla müzik araştırması olarak da tanımlanan etnomüzikoloji, tarihten günümüze müzik olarak kabul gören ve ampirik olarak tespit edilebilen sosyo-kültürel ile ilgilenmektedir. Etnomüzikoloji bilimi, sosyoloji ve müzik sosyolojisinden farklı olarak, müziğin geniş kitleleri etkisi altına alan toplumsal yönünden çok, topluluklara ilişkin kültürel yönlerine odaklanmaktadır (Nettl, 1964: 4-5). 3.Bölümde yaklaşım ve yöntemler üzerine çalışmanın metodolojisi detaylandırılmıştır.

Araştırmanın konusu ile ilgili kapsamlı ve daha özel bilgilere ulaşmak amacıyla kaynak kişiler Yervant Bostancı, Hayri Yoldaş, Dilek Küçüker ve ismini vermek istemeyen K1 kodlu müzik eğitimi almış uzman kişiler ile “Yarı Yapılandırılmış Görüşme Tekniği” kullanılmıştır.

Yarı yapılandırılmış görüşme, bilimsel araştırma yöntemlerinde şu şekilde tanımlanmıştır: “Bu tür görüşme hem sabit seçenekli cevaplamayı hem de ilgili alanda derinlemesine inceleme yapmayı birleştirir. Analizlerin kolaylığı, görüşülene kendini ifade etme imkânı, gerektiğinde derinlemesine bilgi sağlama gibi avantajları kontrolün kaybedilmemesi ve kişiyi tanımayı ve kavramların şekillenmesini sağlayan bir görüşme

türü olarak ifade edilmektedir” (Büyüköztürk ve diğ., 2016: 154).

Yapılan görüşmeler Nisan 2020 -Ağustos 2021 tarihleri arasında Diyarbakır ilinde gerçekleştirilmiştir. Kaynak kişiler ile birebir görüşüldükten sonra, veriler süreç içerisinde literatür ile desteklenip bulgulara yansıtılmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ile oluşturulmuş form ekler bölümünde yer almaktadır (bkz. Ekler 16).

2. KURAMSAL ÇERÇEVE ve TARİH: DÜNYADA ERMENİLERİN TARİHİ, KÜLTÜR – SANAT, DEMOGRAFİ, DİNİ İNANIŞLARI

2.1. Ermenilerin Tarihi

Bu araştırmada, Ermeni halkının yaşamı, tarihi, yaşadıkları coğrafya ve geçmişten günümüze kadar uzanan dünya medeniyetleriyle olan etkileşimi farklı yönleriyle ele alınmıştır.

Ermeniler için Trakya kökenli kavim olduklarını, Frigyalıların da bir kolu olduklarını öne sürmüştür. Savaşlarda Frigyalılar gibi kuşandıklarını hatta Frigyalıların ve Ermenilerin Pers Kralı Darius'un damadı Atokhmes isimli komutanın emri altında olduklarını belirterek, Ermeniler batıda Frigya'dan, güneyde Zagros bölgesinden geldiği söylenilmiştir (Strabon, 2015: 23).

Ermeni halklarıyla ilgili yapılan araştırmalar hem farklı hem de benzer kaynakları bir arada incelemeler fırsatını doğurmuştur. Bu kaynaklarla ilgili en önemli ve en kabul gören araştırmalara aşağıda yer verilmiştir.

Taberi'ye göre; Ermeniler Hz. Nuh'un oğlu Yafes'in soyundan olduğunu ve Hay isminin de buradan geldiğini belirtmiştir. Ermeniler konumunun çok eskilere dayandığını ve destanlardan ilk bahseden kişi Movses Khorenasti olmuştur. Kökenlerini dayandırdıkları "Ermeni Tarihi" adlı eserinde bu destanlara yer vermiştir. Bu destanlarda yer verilen Hayk Nahaped adlı kahramanın ismine izafeten Ermeniler kendilerine "Hayk" adını vermişlerdir. Başka bir deyişle; Mezopotamya'da bulunan çivi yazılı tabletlerden yola çıkarak, Ermenistan'ın eski devletlerinden olan Aratta'nın zirvesindeki Hayk adlı tanrı-kralın adından esinlenerek kendileri için "Hayk" ismini söylemişlerdir. Bir diğer rivayete göre; Movses Khorenasti Ermenilerin ilk ataları "Haik" olduğunu belirtmiştir (1991: 226).

"Mar Apas Katina'nın, Ninova Kütüphanesinde bulunduğu Ninova Kraliyet arşivindeki bir kitapta anlatılan bilgiye göre Hz. Nuh döneminde gerçekleşen Nuh Tufanı'nın ardından Hz. Nuh'un oğulları olan Sam (Sem), Ham (Kam) ve Yafes (Hapet) dünyayı yönetmeye başlamışlardır. Ermenilerin atalarının Yafes'in soyundan olduğu iddia edilmiştir" (Abû'l-Farac, 1999: 224).

Ermeni halkıyla ilgili yapılan tarihi araştırmalar ve arkeolojik araştırmaların sonucunda, kökenli bir topluluk olduğu düşünceleri tartışılıp söylenmiştir. Ermeni halkıyla ilgili G r n şu şekilde ifade etmiştir; Kafkasya ve Anadolu içerisinde yapılan arkeolojik araştırmaların verdiği sonuçlar, Ermenilerin köken olarak Hititler veya Urartulardan geldiği ve Kafkasya kökenli bir topluluk olduğu düşünceleri tartışılmıştır. Bu araştırmacıların bir kısmı Ermenilerin Trakya ve Frigya'dan geldiğini belirtmiştir (1985: 22). Ermeni halkıyla ilgili diğer bir görüş ise Yinanç; Frigyalılar'a bağlı bir toplumun olduğunu ve M. . dönemlerde Anadolu'ya göç ettikten sonra, Urartuların coğrafyasına yerleşerek bu toplumun içerisinde asimile olduklarını belirtmiştir (2009: 14).

Ermeni halkıyla ilgili yazılı materyallerde, yaşadıkları dönemde güçlü bir devlet olduğu ve Ermeni sözcüğünün de çeşitli şekillerde de kullanıldığı ifade edilmiştir. Movsisyan'a göre; Ermeni sözcüğünün anlamı ve kullanılış biçimleri üzerine pek çok görüş ortaya atılmıştır. Ermeniler yaratılış destanlarında kendilerine "Hay", hayatlarını idame ettirdikleri yere ise "Hayastan" adını vermişlerdir. Hayk'ın torunu olan Aram'ın ismine ithafen, Ermeni milletine "Armen", coğrafyaları ise "Armenia" adını vermişlerdir. İlk yazılı materyallerde, Pers İmparatorluğu'nda I. Darius'un Farsça, Elamca ve Babilce diktirdiği Behistun Yazıtları'nda Ermeniler için "Armina/Armeni", "Harminuia", "Urartu" gibi ifadeler kullanılmıştır. Perslerin yaşadıkları dönemde çok güçlü bir devlet olduğunu ve Yervanduni Ailesi Ermenistan'da egemenliğini sürdürmüşlerdir (2017: 7-8-24). Baykar'a göre; Müslümanlar "Armenia" ismini "Yukarı İller" anlamına gelen Ermen veya Ermeniye ifade etmişlerdir. Bu ifade Van Gölü'nün kuzey bölgesi için söylenmiştir. Türkiye Selçukluları bu bölgeye "Ermen Diyarı" olarak adlandırılmıştır. "Ermeni" anlamı Türkler tarafından doğuda dağlık bölgelerde yaşayan kişiler olduğunu belirtmiştir (1988: 24-25). Kırpık'a göre ise; Ermeni sözcüğünün çeşitli şekillerde kullanıldığını belirtmiştir. Bunlara  rnek olarak, Asurcadaki "Urartu", İbranicedeki "Ararat", Aramicedeki "Harminyab" ve "Harmeni" sözcükleri (2008: 532) söylenilmiştir.

Yapılan araştırma sonucunda elde edilen veriler ışığında farklı medeniyetler ile etkileşim içerisinde yaşadıkları görülmektedir. Ermeni halkının insanlık tarihinde yer edinmiş ve varlığını günümüze kadar taşımış kültürel anlamda son derece zengin bir millet olduğu gerçeği ortaya konulmuştur. Ermenilerin kökenleri her ne kadar farklı

kaynaklarda tartışılmış olsalar da dünya üzerinde birçok noktada yaşamlarını devam ettirmektedir.

2.2. Ermenilerin Yaşadıkları Coğrafya

Günümüzde Ermeniler dünyanın dört bir yanında yaşamaktadır. Etnik olarak ortaya çıktıkları ve ilk olarak yaşamaya başladıkları coğrafi bölgelere bu bölümde yer verilecektir.

Tarihi Ermenistan, deniz seviyesinden yaklaşık olarak 900 ila 2.100 metre yükseklikte, denize çıkışı olmayan dağlık bir platoda yer alır. Batıda Anadolu yaylasına, güneybatıda İran platosuna, kuzeyde Güney Kafkasya ovalarına, güney ve güneydoğuda Karadağ ve Muğan düzlüğüne kadar uzanır. Ermeni yaylası yaklaşık 37° ve 48,5° doğu boylamlarında, 38° ve 41° kuzey enlemleri arasında, ortalama 390.000 km²'lik bir alana yayılmıştı (Bournoutian, 2016: 13).

“Coğrafya halkların tarihindeki belirleyici rolünü, hiçbir yerde bu bölgedeki kadar yoğun yaşamamıştır. Adı geçen işgallere nadiren maruz kalmış Japonya'nın aksine, Asya ile Avrupa arasında köprü görevi gören mükemmel konumuyla, bozguncuları cezbetmiş ve uzun süreli yabancı egemenliğine sebep olmuştur. Asurlular, İskitler, Yunanlılar, Romalılar, Persler, Araplar, Kürtler, Türkler, Moğollar, Türkmenler ve Ruslar burada derin izler bırakmışlardır. Yabancı istilalarına davetiye çıkaran, özerk soyluların ortaya çıkışını hizmet eden bu coğrafi yapı, Ermenilerin kimliğini koruyabilmesine belli ölçülerde yardımcı olmuştur. İşte bizzat bu olgu, bölge halkı için gizli bir lütuf olmuştur. Zira başkentlerinin düşmesiyle kültürlerini de yitiren Asurlulardaki gibi bir merkezi yönetimin aksine, Ermenistan'ın sergilediği siyasal birlikten yoksun devlet yapısı, büyük şehirleri tahrip edilip kralları tahttan indirildiğinde bile, Ermeni kültürünün varlığını sürdürmesini sağlamışlardır” (Bournoutian, 2016: 15).

Ermenilerin tarihiyle ilgili kaynaklarda ilk yerleşim yerini Grousset şu şekilde ifade etmiştir; Verilen bilgiler ışığı altında doğuda uzun yıllardır farkına varılmayan ve fark edilmeyen bir halkın MÖ 17. Yüzyıla doğru Ermenistan'da, ya da Van Ermenistan'ında yaşamış olduğunu tahmin etmektedirler. Bu halk Hurriilerdir. Hurriiler “asyanik” topluluklardandır; bu topluluklar hakkında kesin olarak söyleyebileceğimiz tek şey ne Sami ne de Hint – Avrupalı olduklarıdır. Yeni araştırmalar Hurri dili ile Urartu dili, bildiğimiz kadarıyla, Kafkasya dillerinin İberya veya Gürcü ailesiyle akrabadır. Kesin olan şu ki, Hurri halkı, Ön Asya'da bir süreliğine, MÖ 15.- 14. Yüzyıllarda, iki tarihi krallığın doğmasını sağladı. Bunlar asıl Hurri krallığı ve Mitanni krallığıdır. Görünene göre ilk olarak birinci kısım Diyarbakır'a, ikinci kısım ise Osroene'ye (Urfa diyarı, antik Edessa) yerleşmiştir. II. Binyılın ilk yarısında, Hint –

İran veya Ari ailesinden Hint – Avrupalılar fatih aristokrasi sıfatıyla bu Hurrilerin arasına yerleşmişlerdi ve Hurri ile Mitanni krallıklarını beraber kurmuşlardır (2019: 43).

Uras’a göre; Büyük Ermenistan olarak isimlendirdikleri bölgeye Akdeniz, Karadeniz ve Hazar Denizi arasındaki bölgeleri ifade etmiştir (1976: 16). Herodot ise, Kilikya ve Ermenistan arasında sınır olarak Fırat Nehri’nin yer aldığını ve Ermenistan içinde kat edilmesi gereken yolun on beş konak ve elli altı buçuk çevresinde olduğunu dile getirmektedir (Herodot, 2009: 328).

Ermeniler yaşamış oldukları topraklarda tarih boyunca gerçekleşmiş birçok diasporalar ve değişimlere karşın, Yüzyıllar boyunca edinecekleri gücü Bournoutian şu şekilde vurgulamıştır; Hitit İmparatorluğu’nun İÖ XIII. Yüzyılda yıkıldığı çağda, Batı Asya’da başka bir egemen devlet veya imparatorluk bulunmamaktaydı. Bundan dolayı Hurri asıllı oldukları düşünülen Urartular, Ermenilerin yaşadığı platolardaki yerli kabileyi “Doğulu” Hint – Avrupa kolonisini de varlığına ekleyerek yeni bir oluşum kurabildiler. Anadolu ve Transkafkasya’nın çeşitli etkenlerini Urartu krallığında birleşmesinin en önemli nedeni, Demir Çağı’nın İÖ 1100 dolaylarında bu bölgede başlaması ve komşu Asurluların oluşturmuş olduğu bölgesel tehditti. İÖ IX. Yüzyılda, kendilerine Bianili ülkesi diyen Urartu krallığı, ileriki dönemlerde Ermenistan haline gelecek bölgedeki ilk krallığı oluşturdular (2016: 17).

“İÖ VI. Yüzyılın sonlarına doğru Ermenilerin bölgedeki gücü ve kültürel hâkimiyeti artmıştır. Nitekim, Urartu’nun düşüşünden sadece üç kuşak sonra Ermeniler, Dara’nın başarılarını ve fetihlerini anmak üzere İÖ 520’de hazırlanan Behistun Yazıtları’ndaki halklar, büyük satraplıklar ve eyaletler arasına dahil edilecek kadar önem kazanmışlardı. Bu anıt, (Armina şeklinde yazılmış olan) Ermenistan kelimesinin yazılı kaynaklarda ilk görüldüğü yerdir. Ermeniler, topraklarını yavaş yavaş genişletmiş ve nihayetinde bölgede iki baskın Ermeni kolonisi ortaya çıkmıştır. İÖ III. Yüzyılda üç ayrı Ermenistan ortaya çıktı: Fırat nehrinin kuzey batısında yer alan Küçük Ermenistan, Büyük Ermenistan ve güneybatıda Sophene ya da Ermenice adıyla Dzopk” (Bournoutian, 2016: 29-33).

Bu bilgiler ışığında Ermeniler tarih sahnesi boyunca yaşayacağı toprak sınırlarını genişletmeye ve ulus mücadelesini ortaya çıkmasını sağlayacaktı. Ermeni tarihi kaynaklarında Dikran’ın iktidara geldikten sonraki adımlarını Bournoutian şu şekilde özetlemektedir; İÖ 200 Yüzyıl, medeniyetler açısından belirleyici olmuştur. Aynı zamanda ilk Ermeni krallığının doğuşuna, krallığı çevreleyen güçler karşında stratejik önem oluşturmuştur. Roma ise, Küçük Asya’daki konumunu güçlendirmeye, Fırat nehrine doğru genişletmeye çalışıyordu (2016: 35-37).

“Yükselmekte olan bu iki gücün üç asırdan uzun sürecek bir rekabete girişmesi an meselesiydi. Hristiyanlık öncesi dönemin son Yüzyılı Roma ve Part imparatorluğu arasındaki güç mücadelesinin gölgesinde geçti. Dikran’ın iktidara geldikten sonraki ilk adımı, Sophene’yi fethetmek ve iki Ermenistan’ı siyasal olarak birleştirmek oldu. İmparatorluğunu daha rahat yönetmek için Dikranagerd (Tigranokerta) adıyla yeni bir başkent kurdu. Ne yazık ki kalıntıları günümüze ulaşmamış olan Dikranagerd’i, Tell Ermen, Amid (bugünkü Diyarbakır) ve Martyropolis (bugünkü Miya Farikin) arasında bir yerde bulunduğu düşünülmektedir. Ermeniler Dikran’a en büyük hükümdarları olarak hürmet ederler. Ermenistan’ı küçük bir ulus olmaktan kurtararak, dikkate değer bir güce dönüştüren tek devlet, tek Ermeni İmparatorluğu, onun zamanında kurulabilmiştir. Dikran’ın büyüklüğü, bağımsız bir siyasi varlık oluşturma ve coğrafyanın Ermenistan üzerindeki sınırlarını kırma çabalarından kaynaklanır” (Bournoutian, 2016: 37-42).

Ermeniler yaşadıkları coğrafyalarda tarihe iz bırakmış birçok medeniyetle etkileşimde bulunmuştur. Kendi kurdukları devletler ile fetihler yapmış ve kurdukları devletlerin fethedilmesi sonucunda dil, din, sanat, kültür, ticaret, mimari vb. gibi birçok alanda değişim gösterdiği görülmektedir. Ermenilerin yaşadığı bölgeler 3 kısma ayrıldığı ve bu bölgelerinde farklı şekillerde adlandırıldığı ifade edilmiştir. Ebü’l-Fidâ’ya göre; Arapçada Ermeni kelimesi ve bölgesi şu şekilde ifade edilmiştir; “İrminiyye” veya “Erminiyye” şeklinde ifade edildiği ve bu bölgenin üç kısma ayrılarak, birinci kısımda Kâlikâlâ, Ahlât, Şimşat şehirlerinin; ikinci kısımda Tiflis, Alan şehirlerinin; üçüncü kısımda ise Erran, Beylekan, Bâbülebvab şehirlerinin yer aldığını belirtmiştir (2017: 308). Curicus isimli şehir Ermeni bölgelerinin başlangıcı kabul görülmüş ve Ermeni kralı, Toros Dağlarının hükümdarı olarak vasıflandırılmıştır. Ermeni Kralı Thoros’un egemen olduğu bölgelerin Trunia isimli şehirden başlayıp Türklerin bölgelerine kadar uzandığı ifade edilmiştir (Tudelalı ve Ratisbonlu, 2009: 34). Kilikya Ermenileri, yaşadıkları coğrafyanın ve toprağın sunduğu imkanlardan fazlasıyla yararlanarak, İran’ın Gilan şehrinde ürettikleri ipekleri Cenevizlilere ve Avrupalılara satmışlardır. Orta Çağ’da önemli bir yere sahip olan Ermenistan bakır ve gümüş madenleri bakımından zengindi. Ermeniler bu madenleri işlemekte çok ustaydılar. Birçok usta oldukları gibi Ermeni halıları da bu dönemde meşhur olmuştur. Ticari bakımından Ermeniler, Çin’den gelen ticari malların birçoğunu Ermenistan’da ve Tarsus’ta depolamışlardır. İhracat kısmında ise Ermenistan odun ve inşaat tahtaları da ihraç edilmekteydi (Mazaherî, 1972: 310-315).

Tarih boyunca Ermenilerin yaşadıkları diasporalarıyla komşu milletlerle kültürel, sanatsal ve dini açıdan etkileşim içinde oldukları görülmektedir. Bu durum

aynı zamanda Anadolu coğrafyasında bin yılı aşkın süredir birlikte yaşadıkları Türk Milleti için de geçerlidir.

2.3. Ermenilerde Dini İnanış

Ermeni halkının dini inanışları hakkında yapılan tarihi araştırmalarda dini yaşayışlarının yüzyıllar boyunca değişiklik gösterdiği ortaya çıkmıştır. Ermeni tarihini anlatan kitaplardan yola çıkarak bu etkileşim ve değişimleri ele almaya çalışacağız.

“Ermeniler, Perslerin toplumsal yapısını ve Zerdüşt inancını kısa zamanda benimsemiştir. Bu inanç sistemi, göğün ve yerin yaratıcısı Aramazt, ışık tanrısı Mihr, aşk tanrısı Asdğig, savaş tanrısı Vahan, sanat ve bilim tanrısı Tir/Dir, bilgelik ve doğurganlık tanrısı Anahit'i kapsıyordu. Mithra kültürünün yanı sıra Pers İmparatorluğu'nda yaygın diğer kültürler ve dini inançlar da giderek ülkeye nüfuz etti. Ermenistan'daki Anahit tapınakları ve ona atfedilen festivaller, Ermenilerin gözdesi haline gelen bu Zerdüşt tanrısına, koruyuculuk isnat edildiğini göstermektedir. Med ve Pers etkisine rağmen yerel geleneklerden etkilenen bir Ermeni kültürel kimliği yavaş yavaş şekillenmiştir” (Bournoutian, 2016: 31).

Hristiyanlık öncesinde Ermenistan coğrafyasında çeşitli kültür ve dini yapıların tanrılarını birbirine katan ve tapınakları yer almıştır. Tapınak içerisinde Ermenilerin kendi milli tanrıları, İran coğrafyasına ait tanrılar, Hint coğrafyasına ait tanrılar, Sümer ve Akad coğrafyasına ait tanrılar bulunmuştur (Küçük, 2009: 22).

Yazılmış en eski Ermeni kaynaklarına göre Hristiyanlık öncesi ve sonra birçok dine mensup oldukları görülmüştür. Tarih boyunca değişen din yapılarını Bournoution şu şekilde özetlemiştir;

“Beşinci ve sekizinci Yüzyılla arasında yazılmış en eski Ermeni kaynaklarına göre Ermeni halkı, Nuh Peygamber'in oğlu Yafes'in soyundan gelmektedirler. Nuh'un gemisi Arart'a yanaştıktan sonra Nuh'un ailesi ilk önce Ermenistan'a yerleşti kuşaklar sonra güneye, Babil topraklarına yöneldi. Ermenilerin, Yafes soyundan gelen öncüsü Hayg, Babil'de hüküm süren zorbalık ve kötülük memnun değildi. Çıkan savaşta iyilik kötülüğe galip geldi. Hayg'ın soyundan gelen kral Baruyr'un tahta geçişine kadar Ermenilere Hayg'ın oğulları öncülük etti (Ermenicede Hay kelimesi “Ermeni” anlamına gelir). Sonuç olarak Nuh “İkinci Adem”di; onun soyundan gelenler, dünyanın yeniden şeneltilmesi için Tanrı tarafından seçilmiş ve kutsanmışlardır. Burada amaç doğruluk değil, bu dönemden sonra samimiyetle kabul edecekleri Hristiyanlığın tarihi içerisinde, Ermenilere sarsılmaz bir yer sağlamaktır” (Bournoutian, 2016: 24).

Ermeniler; paganist inançları doğrultusunda Vakahn, Aramazt, Asdğig, Anahit gibi tanrıları kendilerini koruyucu olarak görmüş ve bu inandıkları tanrılara saygı ifadesi olarak tapınaklar inşa etmişlerdir (Dedeyan, 2007: 89).

Ermeni halkının pagan dininden sonra Hristiyanlığın benimsemesiyle birlikte birçok değişiklikler etkili olduğu görülmektedir. Ermeni halkıyla ilgili araştırmaların sonucunda, yaşanan değişiklikleri Küçük, Bournoutian ve Grousset şu şekilde özetlemektedir; Ermenilerin pagan inancını tamamen ortadan kaldırmak için, önceden inşa ettikleri tapınakların yıkarak, bazılarını ise Hristiyan Kilisesi'ne dönüştürmüştür. Eçmiyadzin'de ilk olarak Ermeni kilisesini inşa ettirmiştir. Hristiyanlığın kabul edilmesinde Kral III. Tridates etkili olmuştur (Küçük, 2009: 39-41).

“Ermenistan Hristiyanlığı kabulü, Ermeni tarihindeki en önemli olaylarından biridir. Bu yeni dinin dördüncü Yüzyılda benimsenmesiyle beraber, Doğu ve Pers mirasını terk eden Ermenistan, kendine özgü bir Hristiyan karakter yaratarak, kimi zaman Batı dünyasıyla özdeşleşir olmuştur. Modern zaman bu menkıbenin, Ermenistan'ı Hristiyanlığı benimseyen ilk devlet olmaya sevk eden unsurlarını tam olarak tasvir ettiği kabul ediliyordu” (Bournoutian, 2016: 56-58).

Hız. İsa'nın havarilerinden biri olan Thomas, Ermenistan'a gelerek burada İncil'in gerçeklerini anlatmaya çalışmıştır. Ermenistan'ın Hristiyanlığı benimsemesi, yazılı kaynaklarda Osroene'deki Edessa'da (Urfa) MÖ yaklaşık 132'den MS 244'e kadar egemenliğini devam ettiren, Karenlerin Arami hanedanı ile birleşmiştir. Yazılı kaynaklara göre, Edessa prensi V. Abgar Ukomo (MÖ 4 ile MS 50 arasında) İsa Mesih'le yazışmış ve Hristiyanlığı kabul etmektedir (Grousset, 2019: 118).

Yazılı kaynaklara göre Ermeni halkı Hristiyanlığı benimsemesiyle birlikte kiliseler inşa ettikleri görülmektedir. Müstakil olarak Gregoryan mezhebini ortaya çıkaran ve Hristiyanlığı 301 yılında benimseyen Ermeniler karşımıza çıkmaktadır (Koca, 1976: 479). Ermeni Kilisesi'ne bir katagigosun tayin edilmesiyle bu kilise, özerk bir yapıya dönüştürülmüştür (Hamilton, 2010: 23). Ermeniceyi kullanmaya özen gösteren din adamları ve aynı zamanda ruhban sınıfı içerisindeki rahipler, piskoposlar ve katagigoslar genel olarak dağlık alanlar ve kale gibi daha müstahkem yerlerde yaşamlarını sürdürmüşlerdir (Altınay, 2007: 110).

“Ermeni liderler açısından Hristiyanlık, hem en güçlü müttefikleri tarafından müsaade edilen bir din, hem de Zerdüştlüğe karşılık vermeye yetecek ilahi kudrete sahip bir inançtı. Ermenistan'da büyük bir güç haline gelen Kilise, özgün bir Ermeni kimliği yaratılmasına yardım etti. Yaklaşık bir Yüzyıl sonra Ermeni alfabesinin icadı bu kimlik duygusunu daha da güçlendirecekti” (Bournoutian, 2016: 59-60).

Ermeniler hakkında yapılan araştırmalar sonucunda ulus kimliğini kazanana kadar Pagan Kültürü etkisinde inanışlarını yaşadıkları; ulus kimliğini kazandıktan sonra Hristiyanlık dinine mensup oldukları görülmektedir.

2.4. Ermeni Dil Ailesi

Kültürel kimlik yüzyıllar içerisinde pek çok ulus ve medeniyet ile karşımıza çıkmaktadır. Kadim Ermeni halkının geçmişten bu yana yaşam içerisindeki sosyo-kültürel değişimi, nesilden nesile aktardıkları görülmektedir. Bu çerçevede, kültürel unsurların temeli kuşkusuz toplumdur. Toplamları, dil, din, örf-adet, müzik, yemek, giyim ve kuşam gibi temel özelliklerden ele alırsak dil, en başta gelen unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan yola çıkararak Ermeni toplumunun dilini ele alacak olursak, bu kadim milletin maddi-manevi mirasını yansıtan en önemli kültürel unsurun dil olduğu görülmektedir. Yapılan tarihi araştırmalar ve yazılı kaynaklar doğrultusunda Ermenilerin yaşanan dil etkileşimleri şu şekilde özetlenebilir.

Tarihi araştırmacılara göre Ermeni dilinin temelleri M  II. binyılın sonuna kadar dayandığını vurgulanmaktadır. Ancak vurgulanan bu görüş yazılı bir belgeye dayandırılmamış ve Ermenistan coğrafyasını doğu- batı olmak üzere iki kola ayırmıştır. Doğu (Klasik) Ermenicesi en eski dönemlerden beri kullanılırken Batı ise (Modern) Ermenicesi Anadolu'ya geçildikten sonra gelişmiş ve günümüze kadar kullanmıştır. 51 Ermeni dili, Hint-Avrupa dil ailesine mensup kalmakla beraber İran idaresinde de kalması sonucu Ermeni dili, Pehlevi dilinden birçok sözcüğün alınmasında da etkili olmuştur. 52 Batı Ermenileri, ibadetlerini gerçekleştirirken ve din  sorunlarını çözümlerken Yunan yazısından ve dilinden yararlanmışlardır (Gibbon, 1988: 475).

“Ermeniler, beşinci Yüzyılda önce, sanat ve kültür alanında Yunancayı, yazıtlar ve resmi yazışmalar için Latinceyi ve Orta Pers e (Pehlevice) alfabesinin her iki versiyonunun, dini ayinler içinse S ryaniceyi kullanıyorlardı. Ermenilerin çoğu okur yazar olmadığından, Ermenistan'a zengin bir sözlü gelenek h kimdi. Yazılı kaynaklara aktarılmamış olan tarih, daha ziyade Pers ya da Ermeni halk ozanları vasıtasıyla ağızdan ağıza, bazen de ezgilerle aktarılıyordu” (Bournoutian, 2016: 63-64).

Hristiyanlığın kabulünden sonra Ermeniler kendilerine özgü alfabelerini geliştirmişlerdir. Gelişen Ermeni alfabesinin ortaya çıkmasında kilisedeki din adamlarının önemli rolü olmuş ve diğer dilleri kullanarak sürekli Suriye'ye gitmeleri

olmuştur. Bu alfabe çalışmaları öncesinde daha çok Süryanice, Ermenistan coğrafyasında hâkim dil konumundaydı (Grousset, 2005: 168).

“Ermeni dili büyük bir dil ailesi olan Hint-Avrupa dillerindendir. Tarihte İran dilinden, özellikle Pehlevi dilinden aldığı unsurlar nedeniyle, Ermeni dili ilkin İran lehçeleri öbeği içine yerleştirilmiştir. Hint Avrupa ailesinde bir izoglas çizgisi bu dili Hint-İran, Slav, Baltık dilleri ve Arnavutçayı da içeren doğu öbeğinin veya satem öbeğinin içinde sınıflandırır, batı öbeği veya centum öbeği ise Grekçe, İtalic diller, Kelkçe ve Germence’yi içerir. Hint-İran dili ve Grekçeyle birlikte, ünsüzle başlayan fiillerin kökünün önüne bir ünlü ekleyen tek dildir. Yasak belirtmek için özel bir olumsuzluk ekine – mi- sahip tek dildir, bu olumsuzluk eki Grekçedeki me’ye ve Hint-İran dilindeki ma’ ya denk düşer. Bununla birlikte, İtalo-Keltçe, Toharca ve Hititçede -r- ile biten çekim ekleri Ermenicede de açıkça görülür” (Grousset, 2019: 65-66).

Dönemin Kralı Vramşabuh ve Başpatriği Sahag’ın desteği, Mesrob Maşdots’un çalışmalarıyla Ermeni alfabesi geliştirilmiştir. Yunanca ve Süryanice bilen Maşdots diğer alfabeleri de inceleyerek 405 yılında 36 harften oluşan bir alfabe meydana getirmiştir. Alfabeyi halka öğretmek amacıyla Ermenistan’ın birçok yerinde okullar açılmıştır (Bournoutian, 2016: 64-65).

“Ermenicede, ortak Hint-Avrupa dilinden hareketle, büyük ses değişiklikleri, özellikle ünsüzlerin kaybolduğunu, hecelerin çokça ortadan kalktığını, Germen diline benzer bir kayma olduğunu ayırt eder, bütün bu mutasyonlara “Gürcü dili ve Kafkasya’nın diğer Ari öncesi dilleriyle ses ve dilbilgisi benzerlikleri” eşlik eder. Ermenicenin ünsüz mutasyonunu açıklamak için, Hint-Avrupa sisteminden farklı bir patlayan ünsüzler sistemine doğru bir eğilim olduğunu varsaymaktan kaçınamayız. Madem ki bu sistem Gürcü sistemiyle tastamam uyuyor, o halde en doğal varsayım, fatih aristokrasinin Hint-Avrupalı ağızını kabul etmiş olan Kafkas topluluğunca miras alınan bir eğilim olduğunu kabullenmektir. Sonuç olarak, Ermeni fonetizmi güney Kafkasça fonetizmiyle uyuyor ve Hint-Avrupa fonetizminin Ermeni fonetizmine dönüşmek için geçirdiği değişim, bir Kafkas temeliyle açıklanıyor” (Grousset, 2019: 71).

Bu alan üzerine yapılan araştırmalarda elde edilen somut kanıtlara göre; Ermeni dil ailesinin birçok yönden psiko- linguistik yaklaşımcılara göre çok yönlü bir durumda olduğu kanıtlanmıştır. Bu durumun temel nedeni olarak, Sovyet Rusya’nın dağılmasına kadar egemen bir devlet kuramamaları ve sürekli baskın uygarlıkların egemenliğinde yaşamaları bu durumu ortaya çıkarmış ve dil üzerindeki hassas noktaları bu şekilde farklı kavramlarla ortaya dökmek mümkün olmuştur (Yarar, 2015: 34).

Ermeni halkının kültürel anlamda temel unsurlarından biri olan dil, toplumun maddi ve manevi mirasını yansıtan kimlik yapısı ile birlikte ele alındığında bu yapıların günümüze kadar ulaşmasında önemli bir rol üstlendiği görülmektedir.

2.5. Kültür, Sanat ve Mimari

Kültür bir milletin maddi ve manevi değerlerini belirleyen, farklı birçok coğrafyadan beslenen ve etkileşimle devamlılığını sürdüren yaşam birikimleridir. Bu bütünün tüm unsurlarıyla gelecek kuşaklara aktarılması bütün medeniyetlerin karakteristik özelliklerindendir. Kültürün en önemli parçalarından olan sanat ve mimari; o kültürün geçmişten günümüze yaşadığı değişim ve gelişim hakkında bilgi vermektedir. Tarihsel kaynakların incelenmesi neticesinde Ermenilerin gerek mimari gerek sanat alanında son derece etkileyici izler bıraktığı görülmektedir.

Ermeniler güzel sanatlar alanında en fazla mimarlık dalında önemli bir varlık göstermişlerdir. Daha  ok 4. Yüzyıl başında veya bazı tarihçilere göre 3. Yüzyıl sonlarına doğru Hristiyanlık öncesinde putperestlik çağında dini ritüellerini yerine getirdikleri yapılar tamamen yıktırılarak yerlerine kiliseler inşa edilmiştir (Pamukciyan, 2003: 163).

“Ermeniler düz siyah saçları, siyah gözleri ve belirgin burunları olan, kısa ve t knaz kişiler olarak tasvir edilmektedir. Giyimleri, daha ziyade Medlerinkine benzer: Uzun sa lar ensede toplanmış, dize kadar inen t niklerinin altında bilekten bağlı pantolon vardır (Bournoutian, 2016: 31).

Ermeni toplumu incelendiğinde klasik Orta  ağ toplumları gibi feodal bir sistem ve kilisenin etkin olduğu bir yaşam düzeyi mevcut olduğu görülmüştür. XI. Yüzyıldan itibaren değişen sosyal ve dinsel huzursuzluk ile birlikte refah ve ilerleyişi de beraberinde getirebilmektedir. Ermeni kilisesi yapısında çok az değişimler olmasına rağmen içeriden ve dışarıdan ciddi baskılar görmüşlerdir. Kilise  zerindeki bu baskıların nedeni ise kent merkezlerinde yaşayan Ermenilerin maddi kazanç ve refah seviyelerinin artması ile harekete geçip sosyal, ekonomik ve kültürel bir değişim talep etmeleri ile gerçekleşmiştir (Dadoyan, 2013: 200).

“Ermeniler eskiden beri, güzel sanatların bilhassa mimarlık ve resim dallarında mühim bir varlık göstermişlerdir. Bin hatta bin beş Yüzyıllık bazı Ermeni mimari eserleri, tabiatın ve insanların bu kadar tahribatına rağmen hala ayakta durmaktadır. Bütün eski milletlerde olduğu gibi, onlarda da resim minyatürle başlamıştır. Henüz 10. Yüzyılda Ermeni sanatkarları bu sahada göze çarpan üstün vasıflı eserler meydana getirmişlerdir. Ancak Ermeni minyat rc l ğ , daha fazla Kilikya Krallığı zamanında büyük bir inkişaf göstermişlerdir. Bu devirde yaşamış olan sanatkarlardan hassaten Thoros Roslin'i (13. asrın ikinci yarısı) ve Sarkis Bidzak'ı (14. asır) zikretmek gerekir” (Pamukciyan, 2003: 173).

Ermeniler ve Türklerin birlikteliğini Köprülü şu şekilde özetlemektedir; 13-14. yüzyıllarda Türk hâkimiyeti altında yaşayan ve henüz içinde bulunduğu coğrafyada Türklerle etkileşimi yeni yeni oluşan Ermeniler git gide kendi iktisadi çıkarları doğrultusunda ilişkilerini ve etkileşimlerini arttırarak din dışındaki diğer hususlarda; örf, adet, mûsikîsi ve edebiyat bakımından Türk kültürünü de örnek almışlardır (1986: 254).

Elde edilen musiki nazariyatının büyük bir bölümü Osmanlı dönemine dayanan Türk makam mûsikîsi ve Ermeni mûsikîsi etkileşiminin çıktıkları yaşadığımız zaman diliminde ele alındığında ses sistemi, tavır/üslup, makamsal yapı ve usul gibi yönlerden birbiri ile benzer niteliktedir. Bu benzerlikler hem besteleme hem de derleme türkülerinde yer aldığı anonim halk mûsikîsindedir (Kınık, 2014: 2). Ermenilerin Osmanlı kültürünü benimsediklerini ve içinde bulunduğu Türk müziğindeki makamsal etkilerinin yansıdığı görülmektedir. Pamukciyan ise bu birlikteliği şu şekilde vurgulamıştır; Her iki millet tarihi beraberlikte barış ve huzur dolu bir ortamda yaşamışlar, ortak bir zevk, dil, kültür ve edebiyat oluşturmuşlardır (2002: 263).

“Bu cazibe karşısında çevredeki din, dil, inanç yönünden farklı kültür mensupları bu mûsikîyi öğrenmekle kalmayıp üretimine ve zenginleşmesine katkıda bulunmuşlardır. Bu da Osmanlı Ermenilerinin birlikte yaşama adına yeni ve barışçıl bir pozisyona kavuşmalarında etkili olmuştur” (Kınık, 2014: 2).

Anadolu’nun birçok bölgesinde ve yerleşkesinde Ermenilerin kendilerine ait zanaat dükkanları, evleri, iş yerleri ve toplu etkileşimde oldukları yerler olduğu gibi meşk ve musiki adına birleştikleri ve sanat ürettikleri yerlerinde olduğu görülmektedir. Doğrudan sanatsal ve müzikal estetik oluşturan bütün etkileşimler her iki millet için birbirine kaynak oluşturmuştur.

“Ermeni mûsikîsi ile ilgili çok sayıda derleme yapan Gomidas Sogomonyan’un3 derlediği halk ezgilerinin büyük bir çoğunluğu derlendiği bölgenin ezgi yapısıyla benzerlikler göstermekle beraber bu derlemelerin ses sistemi, Türk makam mûsikîsine çok yakın mikro tonlardan oluşmaktaydı. Çevresindeki bazı araştırmacı ve müzisyenlerin kendisine bu ses sisteminin Batı nota sistemi ile ifade edilemeyeceğini belirtmeleri aslında bu sistemin Türk makam mûsikîsi ses sistemine paralel olduğunun bir göstergesidir. Bunun yanı sıra Ermeni kilise ayinlerinde icra edilen şaraganların bazıları da Türk makam mûsikîsinin yapılanmasıyla büyük benzerlikler göstermektedir” (Kınık, 2014: 2-3).

Günümüzde anonim veya derleme halk müziğine ait birçok yapıtın, Ermeni kültürü içerisinde var olan sözel üsluba bağlı olarak oluşturulmuş kaynaklardan meydana geldiği görülmektedir. Güneydoğu coğrafyasında bu yönde sonradan

repertuvara eklenmiş ve Türkçeleştirilmiş çok sayıda halk ezgileri ve türküleri bulunmaktadır.

2.6. Türkiye’de Ermeniler

Anadolu’da Ermenilerin dini yönden Hristiyanlık inancına bağlı olmasıyla ortak bir anlayışta bağımsızlık ve bölgesel hâkimiyet güdülerini hareket ettikleri görülmektedir. Osmanlı döneminde İstanbul’un fethiyle birlikte Ortodoks kilisesinin İstanbul’da bulunması bu egemenlik anlayışının temelini oluşturmaktadır.

Osmanlı döneminde Ermenilerin Anadolu’da kendi egemenliklerine kavuşma çabaları, güçlü bir millet anlayışına sahip olma yolunu aydınlatmıştır. Dolayısıyla, Ermeni Kilisesi’nin Roma döneminde yaşadığı baskılardan sonra millet olma bilinci daha anlamlı hale gelmiştir. Ermenilerin Osmanlıya bağlılıkları bu dönem içerisinde bilenen bir gerçektir. Nitekim denilebilir ki, “millet-i sâdika” bu sürecin sonunda ortaya çıkmıştır (Gümüş, 2009:168).

Osmanlı toprakları bilindiği üzere kozmopolit ve farklı nüfusların bir arada olduğu geniş bir coğrafyaya dağılmıştır. Bununla birlikte Osmanlı Devleti, farklı etnik unsurlara hoşgörüsü ile her zaman politik ve siyasi bir rol üstlenmiştir. Tarihi kaynaklarda halka karşı barışçıl, yapıcı ve tamamen hoşgörü politikasını benimseyen Osmanlı, Ermeniler için de aynı yapıcı ve hoşgörü siyasetini benimsemiştir. Bunun en önemli kanıtı günümüzde Anadolu coğrafyasında birçok bölgede ve şehirde yaşayan Ermeni halklarının varlığıdır.

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren siyasi ve politik çıkarlar doğrultusunda, Konya, Eskişehir ve Kütahya çevresine yerleştirilen Ermeniler, Rumların baskısından kurtarılmalari maksadıyla merkezleri Kütahya olmak üzere ayrı bir cemaat olarak örgütlendirilmişlerdir (Kılıç, 2009: 60).

“Ermeniler, Osmanlı Devleti içinde Anadolu’nun çeşitli yerlerinde yaşamışlardır. İstanbul ve Bursa dışında yoğun olarak yaşadıkları şehirler ise vilayet-i sitte (altı il) olarak bilinen Erzurum, Van, Bitlis, Harput, Diyarbakır ve Sivas illeridir. Diğer illerde de yaşamaktadırlar. Bazı yerlerde kendi mahalleleri veya köylerinde yaşıyorlardı. Birkaç örnek bunu göstermek için yeterli olabilir. Mesela 16. Yüzyılda Besni’nin altı mahallesinden birisi Ermeniyan Mahallesi’dir” (Gümüş, 2009: 171).

Türk tarih kurumu yayınları; “Osmanlı coğrafyasının belli bölgelerindeki Ermenilerle Müslümanlar ise daha bir iç içedirler. Diyarbakır ‘de iki toplumun iç içe yaşadığı Osmanlı Vilayetlerinden birisidir” (1995: 48-49-50).

Diyarbakır Vilayet Gazetesi’nde; Ermeniler ve Türklerin iç içe yaşama durumu “Rumeli’nin her yerinde ve Anadolu’nun bazı şehir ve kasabalarında İslam ve Hristiyan mahalleri başka başkaysa da Diyarbakır şehrinde eskiden beri İslam ve Hristiyan haneleri çoğu mahallerde karışık, öteden beri aralarında muhabbet ve dostluk vardır” ifadeleriyle dile getirilir (1876: 72).

Diyarbakır’da günümüzde gerek kendi dinine mensup gerek Müslümanlığı benimseyen birçok Ermeni, hayatına devam etmektedir. Bununla birlikte birçok Ermeni aile, içinde bulunduğu toplum tarafından Türkleşmiş ve esas kökeninden uzaklaşmıştır. Bu araştırmada Diyarbakır’da halen varlığını idame ettiren ve asimile olmamış Ermeni müzik adamları üzerinde gerçekleştirilecektir.

2.7. Diyarbakır’da Yaşayan Ermenilerin Kısa Tarihi

Diyarbakır’da yaşamış olan ve günümüzde halen varlığını devam ettiren Ermeni halkı ile ilgili kapsamlı bir araştırma veya çalışma henüz yapılmamıştır. Bu doğrultuda süreç boyunca sadece Osmanlı Dönemi politikaları ve yazıları ile belgelendirilmiş kaynaklardan yola çıkılarak incelemeler yapılmıştır.

Anadolu’nun birçok vilayetinde olduğu gibi Diyarbakır’da da yaşayan Ermeni halkı ile ilgili elde edilen veriler Osmanlı salnameleri ve döneminin yayını olan Diyarbakır Vilayet Gazetesi ile elde edilmiştir.

“Osmanlı İmparatorluğu’nun Ermeniler ile ilişkilerinin ilk kez ne zaman başladığı ile ilgili kesin bir bilgi elde edemedik. Ancak Ermeniler ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki ilişkinin Orhan Bey (1324-1362) zamanında başladığı tahmin edilmektedir. Zira 1326 yılında Bursa, Osmanlı İmparatorluğu’nun başkenti olunca; Eğin, Bayburt, Erzurum, Erzincan, Diyarbakır, Van, Konya ve Kayseri başta olmak üzere Anadolu’nun birçok şehrinden Ermeniler bu bölgelere yerleştirilmiştir” (Tuğlacı, 2004: 120).

Diyarbakır, Dicle havzasında, Karacadağ volkanik ovasına bağlı denizden 650m rakımlı bir platoda kurulmuş bir şehirdir. Tarih boyunca ipek yolu üzerinde yer almasından dolayı önemli bir ticaret ulaşım kenti olarak günümüze kadar gelmiş ve birçok isim ile adlandırılmıştır.

Eski medeniyetlerden biri olan Asurlular şehre “Amedi” veya “Amidi” adını vermiştir. Bizans İmparatorluğu Döneminde şehrin yapısı genişlemiş ve adı değiştirilmiştir. Evliya Çelebi seyahatnamelerinde ise şehrin adı “Diyar-ı bîkr” (güzel kızlar diyarı) diye geçmektedir. 1936 yılında Atatürk’ün kente gelişi ile şehre “Diyarbakır” adı verilmiştir. Ermeni kaynaklarına göre Kral II. Dikran’ın bu şehri inşa ettirdiği ve şehre “Dikranagerd” adını verdiği muhtemeldir.

Kral II. Dikran’ın inşa ettirdiği söz konusu şehrin yeri, kesin olarak tespit edilememiştir. Ermeni kaynakların birçoğunda bu şehir “Dikranagerd” adıyla inşa edilmiş ve tarihte Ermenilerin şehri olarak kurulduğu kabul edilir (Gaidzakian, 2004: 763).

Osmanlı İmparatorluğu içinde diğer gayrimüslimler gibi Ermeniler de Diyarbakır’da hem dinlerine hem de sosyo-kültürel yaşayışlarına ve toplumsal kurumlarda görevlerine 1. Dünya Savaşına kadar devam etmiştir (Ertaş, 2015: 292).

Diyarbakır’ın hem İslamiyet öncesinde hem de Osmanlı Döneminde kadim bir şehir olduğu bilinmektedir. Birçok inanış tarafından kutsal olarak nitelendirilmesi; yazılı kaynaklarda birçok ulusun bu şehirde kültürel varlığını sürdürmesi, Diyarbakır’ın sadece Ermeniler için değil birçok medeniyet için önemli bir merkez olduğu sonucunu ortaya çıkarmıştır.

2.8. Diyarbakır’da Yaşayan Ermenilerin Nüfusu

Diyarbakır ilinde Osmanlı Salnamelerinde yer alan ve 19. Yy.’da yayınlanan kaynaklara göre Ermeni nüfusu genel nüfus sayımına dâhil edilerek hesaplanmıştır. Bu sayımlar, Ermenilerin yaşadığı şehirlerde bulunan piskoposluklar, kiliseler ve sancaklar aracılığı ile elde edilmiştir.

“Osmanlı İmparatorluğunda vergi kaydı geleneği uzun bir geçmişe sahiptir. 19. Yy boyunca daha sağlam bir sistem geliştirilmeye çalışıldı. Öncelikle, vergi ve askerlikle ilgili olarak yetişkin erkeklerin kayıt altına alınması amaçlanıyordu. Sonraki çabalar ise demografik analiz ve (bu analiz ışığında) siyasi karar alma süreçleri için temel oluşturma çerçevesinde değerlendirilebilir. Ancak sayım tekniklerinde kaydedilen bu ilerlemelere rağmen, Osmanlı kayıt sistemi hiçbir zaman nüfusun tamamını kapsama noktasına yaklaşamadı” (Aghjayan, 2013: 61).

Bahsedilen nüfus sayımının siyasi sebeplerden dolayı nüfusun tamamını kapsamamasının bir sonucu olarak Ermeni nüfusunda erkeklerin daha çok kayıt altına

alındığı görülmektedir. Bundan dolayı kadın ve kız çocuklarının eksik sayıldığı, manipülasyon yapıldığına dair kaynakların olduğu ve sayım için kullanılan verilerin yetersiz olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Diyarbakır Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altına girdikten sonra 1518 yılında yapılan ilk tahrirde göre şehirde 1.220 Müslüman ve 1.093 tane gayrimüslim bulunmaktadır. 1518 yılında yapılan nüfus sayımına göre şehirde yer alan bütün gayrimüslimler Ermeni olarak nitelendirildiğinden Ermeni nüfusu ile ilgili net bir açıklama yapmak mümkün değildir (Göyünç, 1994: 466-1969:77).

1905 yılında bu bölgede 1. Nüfus sayımının 1312 Salnamesinden elde edilen Diyarbakır Ermeni nüfusu ile ilgili veriler aşağıdaki gibidir.

Tablo 2.1. Diyarbakır Vilayeti Ermeni Nüfusu¹

<i>Diyarbakır Vilayeti</i>	<i>Toplam</i>	<i>Erkekler</i>	<i>Kadınlar</i>	<i>Müslümanlara Oranı</i>	<i>Fark</i>
<i>Ermeni Patrikhanesi Nüfus Sayımı</i>	105.528				%146,3
<i>1330 Nüfusu</i>	72.124			%15,1	
<i>1329 Osmanlı Belgesi</i>	64.535	34.645	29.890	%15,4	
<i>Nüfus Sayımı 2</i>	55.584	28.572	27.012	%17,6	
<i>1312 Salnamesi</i>	56.192	29.306	26.890	%17,9	
<i>Nüfus Sayımı 1</i>	57.658	30.317	27.341	%19,9	

Tablo 2’de görüldüğü üzere Ermeni Patrikhanesinin nüfus sayımı ile ilgili veriler geriye doğru 1905 ve 1329’da Osmanlı belgesi istatistiklerine göre erkek çocukların ve diğer nüfus sayımların farklılıkları aşağıdaki gibidir.

¹ Bu Tablo Diyarbakır Tebliğleri (Aghjayan, 2013: 67) kaynağından alınmıştır.

Tablo 2.2. Ergani, Maden/Siverek Hariç Diyarbakır Vilayeti²

<i>Ermeni Patrikhanesi Nüfus Sayımı</i>	57.523	57.523	57.523
<i>Fazla Kadınların Çıkarılması</i>	0 57523	1000 56.523	2000 55.523
<i>Kadınların Çıkarılması</i>	28762 28762	28.262 28.262	27.762 27.762
<i>Geriye doğru 1905'e Yansıtılması</i>	1.0555 27.257	1.0650 26.536	1,0747 25.833
<i>1329 Osmanlı Belgesi</i>	25.547	25.547	25.547
<i>Erkek Çocuklarda Eksik Sayım</i>	%106,7	%103,9	%101,1
<i>1313 İstatistiğine Göre Eksik Sayım</i>	%115,2	%113,1	%111,0

Tablo 3'te görüldüğü üzere Diyarbakır'ın 1287 (1870-1871) yılına ait salnamesinde şehirde yaşayan hakların millet-mezhep, erkek-kadın nüfus sayımları aşağıdaki gibidir.

Tablo 2.1. Diyarbakır'ın 1287 (1870-1871) Yılına Ait Salnamesi³

<i>Millet- Mezhep</i>	<i>Erkek</i>	<i>Kadın</i>
<i>Müslüman</i>	4.781	5.033
<i>Ermeni</i>	3.577	3.276
<i>Ermeni Katoliği</i>	428	403
<i>Süryani</i>	747	687
<i>Süryani Katoliği</i>	94	80
<i>Keldani</i>	508	468
<i>Rum</i>	179	126
<i>Rum Katoliği</i>	25	30
<i>Protestan</i>	318	332
<i>Yahudi</i>	143	137
TOPLAM	10.800	10.572

Belirtilen tarihte yapılan nüfus sayımına ait veriler tamamen kesin olmayabilir. Bu sebeple; Diyarbakır şehrinde yaşayan bu kadim halkların nüfusu, veri istatistikleri kaynak gösterilip bu sonuçlar ortaya çıkarılmıştır. Günümüzde Diyarbakır'da Ermenilerin nüfusu için ortalama bir sayı vermenin muhtemelen zor olduğunu ifade etmek gerekir. Ancak yukarıda vermiş olduğumuz söz konusu dönemde elde edilen verilerden Diyarbakır'da hayatını halen sürdüren Ermenilerin nüfusunu tespit etmek yine de kesin olamayabilir.

² Bu Tablo Diyarbakır Tebliği (Aghjayan, 2013: 68) kaynağından alınmıştır.

³ Bu Tablo (Ertaş, 2015: 62) kaynağından alınmıştır.

2.9. Diyarbakır’da Yaşayan Ermenilerin Semtleri ve Mahalleleri

Diyarbakır’da Osmanlı kaynaklarından elde edilen araştırmalara göre; şehirde yaşayan Ermeniler ile Müslümanların nüfus anlamında semt ve mahalle olarak dağılımı birbirinden farklı olduğu görülmektedir.

Osman İmparatorluğunda Müslümanlar ile gayri Müslimlerin farklı mahallelerde oturmalarını zorunlu kılan herhangi bir uygulama mevcut değildir. Anadolu’daki şehirlere bakıldığında, yoğunlukları farklı olmakla beraber Müslümanlar ile Müslüman olmayan kişilerin aynı mahallede, aynı sokakta ikamet ettikleri görülmektedir (Çetin, 1999: 95).

“19. yy. da Diyarbakır sosyal ve iktisadi yapısı üzerine yapılan bir çalışmada mahalleler dini gruplar açısından bir tasnife tabi tutulmuş ve şehirde Müslümanların oturduğu mahalle sayısı 65, Müslüman olmayanların oturdukları mahalle sayısı 13 ve Müslümanlar ile gayrimüslimlerin karışık olarak oturduğu mahalle sayısı 42 olarak verilmektedir” (Yılmazçelik, 1995: 46-48).

Diyarbakır vilayeti içinde merkezi yerleşim yeri olarak bilinen “Sur” içinde yer alan semtin bütün mahallelerinde Ermeni ve diğer gayrimüslimler iç içe yaşamaktaydı. Elde edilen verilerde mahalle içerisindeki nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu yerleşim yerleri ele alınmıştır.

“Diyarbakır’daki Ermenilerin hemen hemen her mahallede, Müslümanlar, Süryaniler, Rumlar, Keldaniler ve şehirde yaşayan diğer etnik ve dini gruplar ile bir arada yaşadıklarını söyleyebiliriz. Ermenilerin ile beraber çokça zikredilen bazı mahallelerde Ermenilerin daha yoğun olarak yaşadıkları söylenebilir. Dolayısıyla Ermeniler, yoğun olarak Fatih Mehmed Paşa, Hasırlı, Lala Beg ve Ali Paşa mahallesinde yaşamaktaydılar” (Ertaş, 2015: 54).

Diyarbakır vilayet gazetesi; “Ermeniler 19. Yy.’ a kadar Ali Pınar Köyü civarında her yıl mayıs ayının ortalarında panayırılar kurulur halk buralarda eğlenirdi. Bu kutlamalar ay sonuna kadar devam etmekteydi” (1867: 43).

Diyarbakır şehri birçok medeniyetlere ev sahipliği yapmış ve bu medeniyetler kültürel etkileşimi, dini inanışları da bir arada yaşatmıştır. Etnik kimliklerin ve halkların aynı semtlerde yaşamalarını sağlamak için gerekli olan sosyal birliktelik de bu hususta önemli bir rol üstlendiği görülmektedir. Bu nedenle şehir, derin anlamlarla yüklü müzik kültürünü zenginleştirerek halkların birleştirici rolünü geleneklerine yansıtmıştır.

3. YÖNTEM – ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ

Bu çalışma; Diyarbakır’da geçmiş yıllarda yaşamlarını sürdüren Ermeni toplumu özelinde gerçekleştirilen, müzik uygulamalarının dinamikleri ve kültürel bağlamda iz düşümünü analiz etmeye odaklanmış bir “etnomüzikoloji” çalışmasıdır.

3.1. Etnomüzikolojide Yaklaşım ve Yöntem Üzerine

Etnik bir topluluğun kültür ve müziği üzerine yapılacak olan bu çalışmada sosyal bilimlerde yardımcı yöntemlerden biri olan nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda geçmişten günümüze edinilen bilgiler ele alınıp incelenmiştir.

Nitel araştırmalar, insana ait anlamların araştırmacı tarafından yorumlandığı çalışmalardır. Kişilerin ve toplulukların kanaatleri, tecrübeleri, algıları ve duyguları gibi öznel verilerle meşgul olur. İnsanların bir kültürel grup içinde gerçekleştirdiklerini ve bu anlamı nasıl paylaştıklarını kavramak için gerekli olan analizi tanımlama, alanda uzun süre kalarak, katılımcı gözlem ve görüşmeler yoluyla veri toplayarak sosyal olayları, doğal ortamı ve doğal oluşumu içinde tasvir eder (Saruhan ve Özdemirci, 2011: 236).

Müzikoloji disiplini, müzik sahasındaki bilgilere yeni anlamlar yükleyerek farklı bir şekilde yorumları şekillendirerek yapılan incelemeleri isimlendirilip analiz edilmesini sağlayabilmektedir. Müzikolojinin veya tüm müzik bilimlerinin genel amacı ele alındığında, “etnomüzikoloji” alanı olan bir araştırma sahasını oluşturabilmektir. Bizleri yeni bir alan sahasında “toplum bilimsel” açısından daha geniş bir alana taşımayı gerektirmektedir (Özer, 1997: 7). Uluslararası sanat müziği dışındaki, diğer bir deyişle Batı-dışı müzik uygulamalarını kültürel uzantıları ile birlikte anlayabilmek ve müzik aracılığıyla kültürel çözümleme yapabilmek için oluşturulmuş oldukça yeni bir sosyal bilim dalıdır. Geçmişten günümüze uzanan müzikal değerler üzerine araştırmalar yapmayı öngören etnomüzikoloji bilimi, insanlığın geçmişte ürettiği bütün müzik tür çeşitlerini, müzik sistemlerini, belirli yöntemlerle saptamayı, tanımlamayı, bulgu ve belgelerle aydınlatmayı, değişim sürecini değerlendirmeyi görev alanı olarak seçmiştir. XX. yüzyılın başında Berlin Fonograf Arşivi’nin kuruluşu sırasında karşılaştırmalı müzikoloji adıyla oluşturulan bu kavram diğer bir anlamda etnomüzikoloji disiplinin

atası olarak görülmektedir. Bu disiplini etnomüzikoloji adıyla ilk olarak 1950'li yıllarda Hollandalı bilim insanı Jaap Kunst karşılaştırmalı müzikoloji yerine kullanmıştır.⁴ Alan araştırmasında, özellikle halk kültürü ve müzik etnografisi gibi konularda veri elde etmek için araştırmacı olay ve olguları yakından takip etmektedir. Dolayısıyla, sosyal bilimlerin yöntem ve tekniklerini kullanarak bir topluluğun üzerinde derleme ve belgeleme çalışması yapılabilmektedir. Antropoloji geleneğini yansıtan kültür incelenmesi, toplumsal davranış, yapı, işleyiş, değerler ve normlar gibi kültürel öğelerinde tanımı ve analizi üzerine odaklanabilmektedir (Şen, 2018: 49). Geçmişten günümüze dünya üzerindeki yansıyan farklı kültürlerin barındırdığı müzikal yapıların keşfi için yapılan çalışmaların, insanlık tarihini anlama açısından önemli bir görev üstlendiğini belirtmektedir (Nettl, 1964: 224). Kültür analizine yönelik çalışmalarda, incelenen kültürü paylaşan gruba ilişkin detaylı tanımlamaları, analizleri ve yorumlamaları gerektirmektedir. Şen'e göre: "Özellikle antropoloji ve etnomüzikoloji bilimlerine ait baş araştırma deseni, *Kültürel Analiz*' dir" (2018: 49). Glesne'ye göre; bir araştırmanın kuramsal çerçevesi için kültür kavramına çokça başvuruluyorsa ve o grubun kültürel kimliği tanımlanıyorsa etnografya; antropoloji ve etnomüzikoloji ile iş birliği yaparak kültürü temel ilke olarak tanımlamaktadır (2015: 23).

Bir etnomüzikoloji incelenmesinde tarihsel yöntemin kullanılmasının önemi de şu şekilde açıklanabilir;

Tarihsel yöntem, özellikle kayıtlı tarihsel belge ve arşivleri olan konular söz konusu olduğunda uygulanabilir. Etnomüzikolojide tarihsel yöntem incelemeleri etnik toplulukların tarihlerine ve kültürlerine yönelik kayıtlı belgeler bulunabilirse analizleri gerçekleştirilebilir (Yıldız, 2019: 38). Tarihsel yöntem, geçmişte yaşanmış olayların ve eylemleri ortaya çıkartmakla beraber, etkilerini tartışmak, açıklamak bu yöntemi ile kullanacak araştırmacılara yön vermekle beraber sıkça tercih edilen önemli bir araştırma yöntemlerinden biridir. Bu nedenle araştırma yönteminde daha çok teorik açıklamalar yapılan yaklaşımlar, bu yöntemin asıl özelliğini yansıtabilmektedir (Berg ve Lune, 2015: 332). Ermeni toplumunun müzik dinamiklerini ve kültürel değerlerini ele

⁴ Kunts, J. (1969). "*Etnomusicology: A Study of Its Nature, Its Problems, Methods, and Representative Personalities to Which is Added a Bibliography*", s.1-67, Akt. Mustan Dönmez, B. (2019). "Etnomüzikolojinin Temel Kavramları", s.67.

aldığımız bu çalışmada yapılan analizler, Diyarbakır halkıyla entegre olan Ermenilerin tarihsel etkileşimi, bu yöntemin kullanımını daha anlamlı kılmıştır.

Çalışmada; saha araştırmamızı yaparken, “Yarı Yapılandırılmış Görüşme Tekniği” kullanılmış olup kaynak kişiler ile birebir görüşülerek, kamera ve akıllı telefon yardımı ile veriler elde edilmiştir.

Araştırma tekniklerinde görüşmenin amacı, araştırmada yer alan bireylerin özelliklerinden çok bilinçaltındaki nedenlere, kültürel dokulara ulaşmaktır. Bu yüzden görüşme tekniğinde araştırmacı genel bir tarama yapmaksızın araştıracağı şeyi derinlemesine ele almaktadır (McCracker, 1988: 17). Nitel araştırmalarda yarı yapılandırılmış bir görüşmenin önceliği, önceden hazırlanmış sorulara bağlı olduğundan katılımcının kontrolü altındadır. Kaplan’a göre ise; yarı kurgulu görüşme, görüşmesi yapılacak konuların ayrıntılarını ele almayı, görüşme yapılacak kişiyi tanımayı ve kavramların şekillenmesini sağlayan bir görüşme türü olarak ifade etmektedir (2013: 127). Görüşme, sözel ifadelerden yola çıkarak veri elde etme, konuyu derinlemesine ele alma, kültürel bağlama dair fikir ve bilgi edinme için kullanılan bir yöntemdir (Karahasanoğlu ve Yavuz, 2015: 69). Çalışmada kaynak kişilerle birebir görüşmeler gerçekleştirilerek elde edilen bilgiler literatür ile desteklenerek veriler işlenmiştir.

Müzikoloji ve etnomüzikoloji hakkında yapılan literatür taraması, veri toplama ve veri inceleme aşamaları ile sosyal toplum hakkında daha derin bilgiye sahip olmak hedeflenmektedir. Saha çalışması ile görüşmeler yapıp, o toplumun üyeleri ile iletişime geçilmiştir. Bu anlamda ele alınacak kültürün analiz edilmesi sağlanacaktır. Müzikoloji bu yönüyle etnomüzikolojinin ana temasını oluşturmaktadır.

3.2. Verilerin Toplanması

Çalışmada toplanan veriler, görüntü, ses kaydı, görüşme ve literatür taraması ile toplanmış olup, bu veriler müzik eserlerinin makamsal benzerliklerine göre incelenip adlandırılmıştır. Diğer bir aşamada ise kullanılan araç ve gereçler ile bilgi toplama kısmında yazılı literatürler incelenmiş olup (kitap, dergi, makale, tezler vb.) elektronik literatür (internet sitesi vb.), Word programı kullanılmıştır. Finale nota yazım programı kullanılarak uzman kişiler aracılığı ile saha çalışmasında edinilen bilgiler çözümlenip yorumlanmıştır. Saha çalışmasında, örneklem dahilindeki kişiler ile yöntem bölümünde de belirtildiği üzere görüşmeler yapılmış, topluluk üyelerinden Yervant Bostancı, Hayri

Yoldaş, Dilek Küçüker ve ismini vermek istemeyen yalnızca 1 kişiye ise (Katılımcı 1) “K1” şeklinde kod verilerek yüz yüze gerçekleştirilen görüşmeler detaylandırılmıştır.

3.3. Verilerin Analizi

Araştırmada; kadim halkların hem kültürel hem de müzikal çözümlemelerinin yapılmasıyla ilgili hangi yöntemlerin kullanılması gerektiği noktasında; literatürden bulgular görüşme ve toplumun yapısı içerisinde sosyo-kültürel değişim süreci de göz önüne alınarak müzik kültürünün yansıması sonucunda toplanan veriler “Etnomüzikoloji” çerçevesinde yorumlanmıştır.

Saha çalışmasında halk kültürü ve müzikal kültür gibi konularda veri elde etmek üzere araştırmacı olay ve olguları yakından izler. Sosyal bilimlerin yöntem ve tekniklerini kullanarak belirli bir topluluk üzerinde derleme ve belgeleme çalışması yapılır. Bir kültürdeki inançları, değerleri ve bunların oluşma süreçlerini incelemek amacıyla yapılan araştırmalar kültürel analiz çalışmalarını oluşturur (Şimşek, 2012: 98). Kültür analizine yönelik çalışmalarda Nettl ise; toplumsal davranış, yapı, işleyiş, değerler ve normlar gibi kültürel öğelerin tanımı ve analizi üzerine odaklanmaktadır. Kültürü paylaşan gruba ilişkin detaylı tanımlamaları, geçmişten günümüze dünya üzerindeki farklı kültürlerin barındırdığı müzikal yapıların keşfi için yapılan çalışmalar, insanlık tarihini anlama açısından önemli bir görev üstlendiğini belirtmektedir (1964: 224). Saha çalışmasında, Diyarbakır’da yaşayan Ermeni toplumu özelindeki kültürle ilişkili olan müzik, yapılan görüşmelerle yorumlanmış, ulaştığımız notalardan ve ses kayıtları dinlenilip uzman kişilerle çalışmada yer verilmiştir.

3.4. Araştırmanın Modeli

Bu araştırma, Diyarbakır’da yaşayan Ermeni toplumu özelinde gerçekleşen müzikal dinamikleri ve kültürel yansımaların değişim evrelerini ortaya çıkarmak için nitel araştırma modelinden faydalanılmıştır.

Tarihi (historical) araştırmalar; dönemin dokümanları dikkatlice okunarak ya da o dönemde neler yaşandı “geçmişte ne oldu” sorusuna cevap arar. Tarihi araştırmalarda dokümanların ve gerçekten kişilerin gerçekten araştırılan döneme ait (ya da o dönemde neler yaşamış) doğru bir şekilde anlamaya ve bunun niçin olduğunu açıklamaya çalışır (Büyüköztürk ve diğ., 2016: 15). Diyarbakır halkıyla entegre olan Ermenilerin tarihsel

etkileşimi bu yöntemin kullanımını daha anlamlı kılmıştır.

Müzikoloji disiplini açısından müzik sahasındaki çalışmalara, kültürel açıdan yön vermek ve yeni anlamlar yükleyebilmek için etnomüzikoloji alanını da kapsayan teknik ve yöntemlere başvurulmuştur. Ermeni toplumu özelinde gerçekleşen müzik uygulamalarının dinamiklerini, kültürel bağlamda analiz etmeye odaklanmış bir “Etnomüzikoloji” çalışmasıdır.

3.5. Evren ve Örneklem

Dünya üzerinde diasporasıyla Ermeniler, müzik kültürü açısından değerlendirip konu edinen çalışmanın evrenini oluşturmaktadır. Türkiye’de ise Diyarbakır ilinde yaşayan Ermeni toplumunun özelinde gerçekleşen müzikal dinamikleri ve kültürel yansımaları örneklemini oluşturmaktadır.

4. BULGULAR VE YORUM

4.1. Diyarbakır'da Yaşayan Ermeni Toplumunun Kültürel Etkileşimi ve Müzikal Boyutları Üzerine

4.1.1. Kültürel Etkileşim

Ermeni toplumu Diyarbakır tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur. Ermeniler Diyarbakır'da yüzyıllar boyunca yaşayan diğer toplumlarla etkileşimde bulunmuş ve bu kültür birikimini geleceğe taşımışlardır. Bu bölümde Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumu üyeleri ile yapılan görüşmelere yer verilecektir. Ermeni toplumunun kültürel etkileşimi Diyarbakır özelinde nasıl yaşandığına ilişkin toplum üyelerinden Yervant Bostancı, Hayri Yoldaş, Dilek Küçüker ve ismini vermek istemeyen yalnızca “K1” görüşlerine yer verilmiştir.

Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumu üyelerinden ve ayrıca Diyarbakır Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk Müziği Devlet Korosu Ses Sanatçısı “Yervant BOSTANCI” kültürel etkileşimi şu şekilde özetlemektedir;

“Diyarbakır içinde bulunduğu jeopolitik yapı ve şehir popülasyonuna göre kültürün birikim evreleri içinde millet anlayışı ortak bütünlüğüne bağlı bir etkileşim olduğu bilinir. Belirtildiği üzere Diyarbakır'da her türlü etkileşim söz konusu iken iki farklı şekilde düşünebiliriz. Ermeni halkının kendi arasında olan etkileşim ve birlikte yaşadığı halklarla olan etkileşimi. Benim daima dile getirdiğim ve inandığım bir söz vardır. “Kültür insana toprak ile bulaşır kan ile bulaşmaz”. Diyarbakır nüfusun %60 kadar çoğunluğu Ermenilerin yaşadığı bir memleket olarak bilinir. Nasıl yemeğinden tut kiliseye gidişindeki (Haleti Ruhîyesinden) tut birçok kurum ve kuruluştan burada ki yerel halk ile Ermeni halkı arasında yaşam ayrıcalıkları farklılıkları vardır. Bu bir dinin gereklilik ve yükümlülüklerinin getirdiği bir durumdur. Birde birlikte söylediğim gibi kültür insanlara toprakla ile bulaşır. Bu toprakta yaşayan insanların müzikal durumlarından yemeğine, kültüründen giyimine, yaşamlarıyla, Diyarbakır'ın berduşluğuna kadar ister istemez birbirinden esinlenmeleri ve etkilenmeleri olmuştur. Diyarbakır halkı her şeyden önce Güneydoğu Anadolu'daki bütün kültürlerden biraz daha farklıdır. Dolayısıyla, burada yaşayan Müslüman halkla etkileşimi olmuştur” (Görüşme, Bostancı, Y: 08.10.2020).

Diyarbakır'da yaşayan Türk Halk Müziği Araştırmacısı, Derlemeci ve Yazar olan “Hayri YOLDAŞ” her iki halkın misafirperverliğini ve kültürel etkileşimi şu şekilde özetlemektedir;

“Ermeni halkı bilindiği gibi Diyarbakır'da anıldığı zaman Ermenilerde anılmıştır. Sonrasında bu halkla entegre olmuş kaynaşmış günümüze kadar gelmiştir. Ancak bizim hatırladığımız kadarıyla yani benim hatırladığım kadarıyla Cumhuriyet Dönemidir. Yaşımız itibarı ile bildiğim; Ermeni halkı daha ziyade sanatsal işlerle uğraşmış, puşuculuk, kuyumculuk, ticaret ile meşgul olmuştur” (Görüşme, Yoldaş, H: 08.10.2020).

Diyarbakır Ermenileri arasında meşhur tüccarlar ve usta zanaatkarlar vardı. Demircilik, kalaycılık, inşaatçılık, kunduracılık, marangozluk, duvarcılık, kuyumculuk, terzilik, semercilik, dokumacılık vs. Ermenilerin faal oldukları zanaat alanlarıydı. Birçok Ermeni aile bahçe ve bağlara sahipti. Diyarbakır Ermenileri mutlu ve dolu bir hayat sürmeyi severdi. Doğa bu anlamda bonkör, iklim ise müsait. Fakir veya zengin, az gelire sahip dahi olsalar, hayat sevgisi ve misafirperverlik karakterlerinin bir parçası⁵ haline bürünmüştü.

Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumu üyelerinden Müzik Öğretmeni olan ve Sanatçı, Besteci kimliğiyle de birçok çalışmalarda yer alan “Dilek KÜÇÜKER” kültürel etkileşimi şu şekilde özetlemektedir;

“Kültür yaşanmışlıklar bütünüdür. Yaşanmış tüm olgular sanata ve zanaatta yansır. Dolayısıyla gerçekliğiniz yaşanmışlığınızla doğru orantılı olduğu vakit doğru işler yapmış olursunuz. Burada çevre faktörü de rolünü oynar. Üzerinde yaşadığınız coğrafya sizin kültürünüzü şekillendirmekle kalmaz, geleceğe iz bırakır. Ermeniler tarih boyunca sanatta ve zanaatta öncü olmuş ve birçok topluma da ilham kaynağı olmuştur. Birlikte yaşama kültürü yarattıkları sanatta etkili olmuştur. Bir arada ortak ürünler yaratıp birbirlerinden etkilenmişlerdir. Birbiri içine geçmiş kültürlerde ortak duygu hâkimdir” (Görüşme, Küçüker, D: 04.12.2020).

Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumu üyelerinden Katılımcı “K1” kültürel etkileşimi şu şekilde özetlemektedir;

“Diyarbakır tarih sahnesinde kadim şehirlerden biri olarak ortaya çıkmış, farklı dinlerde dahi kutsal bir belde olarak bilinmektedir. İçinde bulunduğu jeopolitik önemi Mezopotamya kültürü içinde binlerce yıldır sadece Ermenilerin ve Türklerin değil birçok ulus ve medeniyetin beşiği olarak yer almıştır. Böylesine dolu bir tarih barındıran bölgenin kendi kültüründen ziyade birçok kültürden etkilenmesi ise ipek yolu üzerinde bulunmasından dolayı kaçınılmaz olmuştur. Medeniyet yollarının kesiştiği bu ova şehri içinde daha önce yaşayan medeniyetlerin kültür ile harmanlanmış, sonrasında yerleşen Türk ve Ermeni toplumunun ortak sanatı ve kültür zenginliği ile birbirlerini beslemişlerdir. Bütün iç içe yaşayan topluluklar elbette birbirlerinden hem sanatsal olarak hem de kültürel olarak etkilenmiştir. Dolayısı ile bir kültürün iki farklı parçası demek ve ortak sanat demek bana göre daha doğru olur” (Görüşme, K1: 04.12.2020).

Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumu hem sanat hem de zanaat anlamında birbirini tamamladığı görülmektedir. Diyarbakır halkıyla birlikte ortak bir yaşam sürdüren Ermeni toplumu birçok kültürel yaşanmışlıklar ile karşımıza çıkmaktadır.

⁵ (<https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/diyarbakir-vilayeti/diyarbakir/din/dini-gelenekler.html>: 19.12.2020).

4.1.2. Müzikal Kültür Boyutları

Diyarbakır şehri birçok medeniyete ev sahipliği yaparak bu medeniyetlerden biri olan Ermenileri de bünyesinde barındırıp tüm halkların iç içe yaşamasına olanak sağlamıştır. Bu toplumlar süreç içerisinde birbirleriyle yakın ilişki kurarak birçok konuda olduğu gibi müzik anlamında da birbirilerini etkilemiş ve zengin bir müzik kültürünün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Birlikte yaşayan bu toplumların beraber icra ettikleri eserlerin daha çok aşk, sevgi, ağıt ve halk oyunları gibi temaları işlediği görülmektedir. Dolayısıyla aralarındaki müzikal yakınlık bu kültürleri birbirine daha çok yakınlaştırmıştır.

Ermeni müziğinin kültürel dinamikleri ile ilgili topluluk üyelerinden Yervant Bostancı, Hayri Yoldaş, Dilek Küçüker ve ismini vermek istemeyen yalnızca “K1” ile yapılan görüşmelerin özeti aşağıda verilmiştir.

Diyarbakır’da yaşayan Ermeni toplumu üyelerinden ve ayrıca Diyarbakır Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk Müziği Devlet Korosu Ses Sanatçısı “Yervant BOSTANCI” müzikal kültür boyutlarını şu şekilde özetlemektedir;

“Tabi ki geçmişten bugüne bir tek kala bana ve birkaç bilinen yerel sanatçılarımız ve ağabeylerimize kaldı. Kendi aramızda nasıl ki bir yemek kültürü var ise burada da bir müzik kültürünün etkileşim vardır. Dikkat edersen bir Şanlıurfa türküsü dinlediğin zaman Şanlıurfa bizim bağırdığımız zaman buradadır o kadar yakınımızdadır ama Diyarbakır’daki o tat o lezzet hemen ayrılıyor fark ediliyor. Buradaki Ermenilerin müziğinin de katkısı büyüktür” (Görüşme, Bostancı, Y: 08.10.2020).

Diyarbakır’da yaşayan Türk Halk Müziği Araştırmacısı, Derlemeci ve Yazar olan “Hayri YOLDAŞ” her iki toplumun müzikal kültür boyutlarını şu şekilde özetlemektedir;

“Bunun yanı sıra Diyarbakır’da kültürel olarak musiki ile çok içli dışlı olmuşlardır. Sami Hazinses ve Hüsnü İpekçi gibi musiki ile meşgul olmuş bu kültürü yaşatmış daha birçok musikişinas yetişmiştir. Bunların musiki kültürlerinde kendilerine mal olmuş oyunları, düğünleri ve düğünlerinde yakılan türküleri vardır. Mesela Hüsnü İpekçi Abi anlatırdı ben her zaman onların düğününe gidiyordum çok güzel şekilde düğün yapıyorlardı. Bunların birde musiki olarak yani oyunlarında 10/8’lik ritimleri bol kullanırlardı. Hatta bunlarla ilgili eserleri de vardı. Diyarbakır’ın folklorik melodilerinin birçoğu kırsaldan oyunlardan gelen melodilerdir. Bu melodiler çok kültürlü yöre olduğu için Kürtçe, Zaza’ca, Arapça vb. neyse yakılan bu melodiler burada şehrin fiziki elemanlarıyla buluşup türküye dönüştürülmüştür. Türkiye dönüştürülen bu melodiler Dicle nehri, Gazi Köşkü Bahçeler, Mardin kapı gibi bildiğim bu unsurlarla birleşip türkü haline gelmiştir. Burda yakılan türkü ya bir ağıttır, ağıttan gelmedir ya da bir aşk veya bir sevda olmuştur” (Görüşme, Yoldaş, H: 08.10.2020).

Resim 4.1. Diyarbakır'da Ermeniler, 1912 Civarı Kanun, Keman, Cümbüş Hazırlığı⁶

Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumu üyelerinden Müzik Öğretmeni olan ve Ses Sanatçısı, Besteci kimliğiyle de birçok çalışmalarda yer alan “Dilek KÜÇÜKER” müzikal kültür boyutlarını şu şekilde özetlemektedir;

“Sanat öylesine bir gerçekliktir ki, duygu ve düşüncelerinizi, kültürünüzü, alışkanlıklarınızı yansıtır. Sanat geçmişten geleceğe köprü olmak zorunda olduğu için bırakılan miraslar gerçeği yansıtmak zorundadır. Gerek sözel içerik gerekse müzikal motifler birbiriyle etkilemişlerdir. Ortak yaşanmışlıkların olması doğalında bunu getirmiştir. Alevi kültüründe 4 kapı 40 makam diye bir inanç sistemi vardır. Bu inanç sistemi, Şeriat, Tarikat, Marifet ve Hakikat kapılarıdır. Öncelikle şeriat kapısı dediğimiz olgu, içinde bulunduğunuz sistemin gerekliliklerini benimseyip özünde harmanlamayla icra etmektir. Tarikat ise belli bir donanımına sahip olduktan sonra kendi sınıfını oluşturup inancını yaygınlaştırmaya yönelik davranışların sergilenmesidir. Marifet kapısı, öğrenilen tüm öğretilerin sergilenmesi, beğeniye sunulmasıdır. Hakikat dediğimiz ise “SİR” dir. Bu mertebeye herkes ne yazık ki, ulaşamıyor. Ancak gerçek anlamda bilgi ve donanımı sağlam, bakmakla görmek arasındaki ince çizgiyi ayırt edebilenler erebilmektedir. Ermenilere gelince yaşadıkları toplumda o dönem hangi kadim halk varsa ki, öncelleri Süryaniler Keldaniler'dir. Kendilerinden öncekilerin kültürüyle kendilerininkini harmanlayıp, sonrasında toplumsal süreçle gelişip kendilerini var ettikçe, üretimleri artmış ve gelişmiştir. Birlikte yaşama kültürü ortak paylaşımlarının sayesinde, Ortadoğu'da kullanılan makamlardan etkilenmişlerdir” (Görüşme, Küçüker, D: 04.12.2020).

Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumu üyelerinden Katılımcı “K1” müzikal kültür boyutlarını şu şekilde özetlemektedir;

“Müzikal boyutunu ele alırsak; kendi başına hiçbir toplum kendi sanatını icra ederek tarih sahnesinde yer almaz. İlla bir şeylerin ya da bir toplumun bireylerinin veya öncülerinin ilhamı ile sanatını oluşturabilecek donanımı Yüzyıllar boyunca harmanlayarak elde etmesi gerekir. Örneğin Tarihte bir Çin gerçeği vardır. Orta Asya'da varlığını sürdürmeye çalışmış ve Çin'e komşu olmuş bütün ulus ve medeniyetler o ülkenin sanatından ve kültürel zenginliğinden faydalanmıştır. Bu nedenle bir çatı altında yaşayan bir ailenin iki farklı üyesi

⁶ Yukarıdaki Resim, <https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/diyarbakir-vilayeti/diyarbakir/yerel-ozellikler/sarki-alahaydoyan-koleksiyonu1.html/>, Sitesinden Alınmıştır (19.12.2020).

gibiyiz. Birbirimizden etkilenmek ve sanatımızı, müziğimizi oluşturup icra ederken elbette birbirimizi etkilemiş ve etki altına almış olmalıyız” (Görüşme, K1: 04.12.2020).

Bu coğrafyada yaşayan halkların müzikal anlamda işledikleri aşk, sevgi, ağıt ve halk oyunları gibi temalar, aralarındaki kültürel etkileşime köprü olmuştur.

4.2. Diyarbakır’da Yaşayan Ermeni Toplumunun Müzik Dinamiklerinin Türk Müziğine İz Düşümü

Diyarbakır’da yaşayan Ermeni toplumunun geçmişten bugüne kültürel zenginliklerini müziklerine de yansıtıldığı görülmektedir. Diyarbakır’da yaşayan Ermeni toplumunun müzik dinamikleri incelendiğinde türkülerin birbirinden etkilendiği görülmektedir. Dolayısıyla Ermeni toplumunun burada yaptığı türkülerin; Türk Müziğindeki teori ve pratikteki makamsal benzerlikleri yansıttığı görülmektedir. Nota örneklerinin incelenmesi sonucunda 9 türkünün notaları ve tabloları aşağıda verilmiştir. Saha çalışmasında ulaştığımız notaları uzman kişiler; İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Müzik Bölümü Öğretim Elemanı “Şakir Orçun AKGÜN” ve Diyarbakır Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk Müziği Devlet Korosu Kanun Sanatçısı “Fatih ALASKAN” aracılığı ile sağlanan bilgiler ışığında çözümlenip yorumlanmıştır.

DUNERE MEÇ BIZDİ MIZDİ

Makam: Hüzzam

Notaya Alan: Şakir Orçun AKGÜN- Fatih ALASKAN

Şekil 4.1. Dunere Meç Bizdi Mızdi Notası

Tablo 4.1. Dunere Meç Bızdi Mızdi

Türkünün Adı:	Dunere Meç Bızdı Mızdı
Türkünün Karar Sesi:	Si (Segâh)
Türkünün Güçlü Sesi:	Re (Nevâ)
Türkünün Yedeni:	La Diyez (Kürdi)
Türkünün Donanımı:	Si Koma Bemolü (Segâh)
Türkünün Ses Genişliği:	6 Ses

Nota örneği incelendiğinde, dinlediğimiz kayıtlardan ve elimizde bulunan notalardan yola çıkarak yeniden notaya aldığımız “Dunere Meç Bızdi Mızdı” isimli türkü Türk müziğinde Hüzam makamına karşılık gelmektedir. Bu bilgiler ışığında türkü Hüzam makamının karar sesi olan “Si” (Segâh) perdesi üzerinden notaya alınmıştır. Ermeni toplumunun icra ettiği bu türkü orijinal notasında ise “Do” (Kaba Çargâh) perdesi üzerinden notaya alındığı görülmektedir (bkz. Ekler 1).

Şekil 4.2. Hüzam Makamı Dizisi

Hüzzam makamı, Hüzzam beşlisi'ne Hicaz dörtlüsü eklenmesinden meydana gelmiştir. Karar sesi Si, güçlü sesi ise Re'dir. Seyri inici-çıkıcıdır (Özkan, 2000: 288).

Diyarbakır’da yaşayan Ermeni toplumu üyelerinden ve ayrıca Diyarbakır Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk Müziği Devlet Korosu Ses Sanatçısı “Yervant BOSTANCI” Türk müziğine iz düşümünü şu şekilde özetlemektedir;

“Aşağı yukarı makamlarımız ortak bir fikirde buluşarak aynıdır. Ermeni müziği değil de Diyarbakır halk müziği klasik bir sanat müziği ile köprü gibidir. Örneğin; Karadeniz müziğini ele alalım. Yörenin kendi motif ve çalgı türü, oyun ve ağız yapısı ile tamamen halk kültürü ile harmanlanmıştır. Diyarbakır’ın ise makamsal yakınlığı Klasik Türk Müziği ile gerçek bir bütünlüktedir. Klasik Türk Müziğinden de şunu dile getirmemiz gerekir. Ermeni bestecilerini ve bugün Klasik Türk Müziği bilenler onların kimler olduğunu ve bu müziğe katkıları neler olduğunu ve müzikal anlamda etkileşimi ile makamsal yapılarının bütünlüklerini fark edebildiklerini bilirler. Diyarbakır’a özel veya Diyarbakır’da yaşayan Ermeni halkına özel bir makam yapısı yoktur. Fakat makamsal yapıları Ermeni halkının Türk halkıyla hemen hemen aynıdır, bir ayrıcalığı yoktur” (Görüşme, Bostancı, Y: 08.10.2020).

TSAVİRSİ

Makam: Rast

Notaya Alan: Şakir Orçun AKGÜN- Fatih ALASKAN

Şekil 4.5. Tsavirsi Notası

Tablo 4.3. Tsavirsi

Türkünün Adı:	Tsavirsi
Türkünün Karar Sesi:	Sol (Rast)
Türkünün Güçlü Sesi:	Re (Nevâ)
Türkünün Yedeni:	Fa Bakiye Diyezi (Irak)
Türkünün Donanımı:	Sı Koma Bemolü (Segâh), Fa Bakiye Diyezi (Eviç)
Türkünün Ses Genişliği:	10 Ses

Nota örneği incelendiğinde, dinlediğimiz kayıtlardan ve elimizde bulunan notalardan yola çıkarak yeniden notaya aldığımız “Tsavirsi” isimli türkü, Türk müziğinde Rast makamına karşılık gelmektedir. Bu bilgiler ışığında türkünün notası Rast makamının karar sesi “Sol” (Rast) perdesi üzerinden notaya alınmıştır. Ermeni toplumunun icra ettiği bu türkünün orijinal notası ise “Do” (Kaba Çargâh) perdesi üzerinden notaya alındığı görülmektedir (bkz. Ekler 3).

Şekil 4.6. Rast Makamı Dizisi

Rast makamı, Rast beşlisi'ne Nevâ'da Rast dördlüsü eklenmesinden meydana gelmiştir. Karar sesi Sol, güçlü sesi ise Re'dir. Seyri çıkıcıdır (Özkan, 2000: 115)

TZUN E EGİR MEĞASNİ HAY LE LE

Makam: Segâh

Notaya Alan: Şakir Orçun AKGÜN- Fatih ALASKAN

Şekil 4.7. Tzun E Egir Meğasni Hay Le Le Notası

Tablo 4.4. Tzun E Egir Meğasni Hay Le Le

Türkünün Adı:	Tzun E Egir Meğasni Hay Le Le
Türkünün Karar Sesi:	Si Koma (Segâh)
Türkünün Güçlü Sesi:	Re (Nevâ)
Türkünün Yedeni:	La Diyez (Kürdi)
Türkünün Donanımı:	Si Koma
Türkünün Ses Genişliği:	3 Ses

Nota örneği incelendiğinde dinlediğimiz kayıtlardan ve elimizde bulunan notalardan yola çıkarak yeniden notaya aldığımız “Tzun E Egir Meğasni Hay Le Le” isimli türkü, Türk müziğinde Segâh makamına karşılık gelmektedir. Bu bilgiler ışığında

türkünün notası Segâh makamının karar sesi “Si” (Segâh) perdesi üzerinden notaya alınmıştır. Ermeni toplumunun icra ettiği bu türkünün orijinal notası ise “Fa Diyez” (Irak) perdesi üzerinden notaya alındığı görülmektedir (bkz. Ekler 4).

NANAY

Makam: Segâh

Notaya Alan: Şakir Orçun AKGÜN- Fatih ALASKAN

Şekil 4.8. Nanay Notası

Tablo 4.5. Nanay

Türkünün Adı:	Nanay
Türkünün Karar Sesi:	Si Koma Bemol (Segâh)
Türkünün Güçlü Sesi:	Re (Nevâ)
Türkünün Yedeni:	La Diyez (Kürdi)
Türkünün Donanımı:	Fa Bakiye Diyezi (Eviç)
Türkünün Ses Genişliği:	7 Ses

Nota örneği incelendiğinde, dinlediğimiz kayıtlardan ve elimizde bulunan notalardan yola çıkarak yeniden notaya aldığımız “Nanay” isimli türkü Türk müziğinde Segâh makamına karşılık gelmektedir. Bu bilgiler ışığında türkünün notası Segâh makamının karar sesi “Si” (Segâh) perdesi üzerinden notaya alınmıştır. Ermeni

toplumunun icra ettiği bu türkünün orijinal notası ise “Mi” (Hüseyini Aşiran) perdesi üzerinden notaya alındığı görülmektedir (bkz. Ekler 5).

Şekil 4.9. Segâh Makamı Dizisi

Segâh Makamı, Segâh beşlisi’ne Hicaz dörtlüsü eklenmesinden meydana gelmiştir. Karar sesi Si, güçlü sesi ise Re’dir. Seyri çıkıcıdır (Özkan, 2000: 276).

HANGARDZ

Makam: Hicaz

Notaya Alan: Şakir Orçun AKGÜN- Fatih ALASKAN

Şekil 4.10. Hangardz Notası

Tablo 4.6. Hangardz

Türkünün Adı:	Hangardz
Türkünün Karar Sesi:	La (Dügâh)
Türkünün Güçlü Sesi:	Re (Nevâ)
Türkünün Yedeni:	Sol (Rast)
Türkünün Donanımı:	Si Bakiye Bemolü (Dik Kürdi), Do Bakiye Diyezi (Nim Hicaz)
Türkünün Ses Genişliği:	5 Ses

Nota örneği incelendiğinde, dinlediğimiz kayıtlardan ve elimizde bulunan notalardan yola çıkarak yeniden notaya aldığımız “Hangardz” isimli türkü, Türk müziğinde Hicaz makamına karşılık gelmektedir. Bu bilgiler ışığında türkünün notası Hicaz makamının karar sesi “La” (Dügâh) perdesi üzerinden notaya alınmıştır. Ermeni toplumunun icra ettiği bu türkünün orijinal notası ise “Sol” (Rast) perdesi üzerinden notaya alındığı görülmektedir (bkz. Ekler 6).

Şekil 4.11. Hicaz Makamı Dizisi

Hicaz makamı, Hicaz dörtlüsü’ne Rast beşlisi eklenmesinden meydana gelmiştir. Karar sesi La, güçlü sesi ise Re’dir. Seyri çıkıcıdır (Özkan, 2000: 140).

Diyarbakır’da yaşayan Ermeni toplumu üyelerinden Müzik Öğretmeni olan ve Ses Sanatçısı, Besteci kimliğiyle de birçok çalışmalarda yer alan “Dilek KÜÇÜKER” Türk müziğine iz düşümünü şu şekilde özetlemektedir;

“Dilleri dışında duygu ve müzikal figürleri birbirine yakınlık göstermiştir. Makamsal zenginlik Ermeni müziğinde en çok göze çarpar. Evrensel müzik diye atfedilen müzik kültürünün yanında bu bölgede en çok halk müziğinin yaygınlığı göze çarpmaktadır. Kendinden sonra yaşayan toplumları da tüm yaşanmışlıklarıyla etkilemiş bir toplumdur. Kır müziği ve de şehir müziğinin bir arada olduğu bir türdür. Müzikal unsurlar birbirinden etkilenmiş ve Türk Müziğinde kullanılan makamların hemen hemen hepsi mevcuttur. Zaten yaratıcıları ki, Türk müziği saray müziğidir, bestekârların çoğu gayrimüslimdir. Aşık ’lık geleneği (Eren-Ozan) nasıl ki Alevilere has bir durum ise, Diyarbakır’da yaşayan Ermenilerin ürettikleri müzik de hem şehir hem kırsala hitap etmiştir. Kırsalda günlük yaşantılarını müzik eşliğinde icra etmeleri yaşamlarında müziğin nasıl bir değere sahip olduğunu göstergesidir. Halk müziğinin adından da anlaşıldığı üzere halkın yaşadıkları acıyı, sevinci, kahramanlıkları, kısaca insana dair ne varsa onu yansıtmayı, başlı başına bir tarza sahip olduğunu

göstergesidir. Türk müziğinde kullanılan makamlar, Ermeni müziğinde de vardır. Kendi aralarında kahramanlık şarkıları, ağıt, aşk şarkıları ve daha birçok konuda eser yapılmıştır. Toplumsal olaylardan tutun da gelenek ve düğünlerinde söylenen şarkılara dek birçok şarkı vardır. Uzun hava ve kırık havalarda mevcuttur. Hatta bazı eserler yaratılırken birden çok dilde yapılmıştır. Bu etkileşim beraberinde başka ortaklıkları da getirmiştir. Anonimleşme süreci tamda burada devreye girmiştir. Halkın ortak yaratma ürünü. Halk müziğinin en büyük özelliklerinden biri anonim oluşudur” (Görüşme, Küçüker, D: 04.12.2020).

MAMİS

Makam: Hüseyini

Notaya Alan: Şakir Orçun AKGÜN- Fatih ALASKAN

Şekil 4.12. Mamis Notası

Tablo 4.7. Mamis

Türkünün Adı:	Mamis
Türkünün Karar Sesi:	La (Dügâh)
Türkünün Güçlü Sesi:	Mi (Hüseyini)
Türkünün Yedeni:	Sol (Rast)
Türkünün Donanımı:	Si Koma Bemolü (Segâh)
Türkünün Ses Genişliği:	6 Ses

Nota örneği incelendiğinde, dinlediğimiz kayıtlardan ve elimizde bulunan notalardan yola çıkarak yeniden notaya aldığımız “Mamis” isimli türkü, Türk müziğinde Hüseyini makamına karşılık gelmektedir. Bu bilgiler ışığında türkünün notası

Hüseyini makamının karar sesi “La” (Dügâh) perdesi üzerinden notaya alınmıştır. Ermeni toplumunun icra ettiği bu türkünün orijinal notası ise “Mi” (Hüseyini) perdesi üzerinden notaya alındığı görülmektedir (bkz. Ekler 7).

SİRANUS

Makam: Uşşak

Notaya Alan: Şakir Orçun AKGÜN- Fatih ALASKAN

Şekil 4.13. Siranus Notası

Tablo 4.8. Siranus

Türkünün Adı:	Siranus
Türkünün Karar Sesi:	La (Dügâh)
Türkünün Güçlü Sesi:	Re (Nevâ)
Türkünün Yedeni:	Sol (Rast)
Türkünün Donanımı:	Si Koma Bemolü (Segâh)
Türkünün Ses Genişliği:	7 Ses

Nota örneği incelendiğinde, dinlediğimiz kayıtlardan ve elimizde bulunan notalardan yola çıkarak yeniden notaya aldığımız “Siranus” isimli türkü, Türk müziğinde Uşşak makamına karşılık gelmektedir. Bu bilgiler ışığında türkünün notası Uşşak makamının karar sesi “La” (Dügâh) perdesi üzerinden notaya alınmıştır. Ermeni toplumunun icra ettiği bu türkünün orijinal notası ise “Sol” (Rast) perdesi üzerinden notaya alındığı görülmektedir (bkz. Ekler 8).

Diyarbakır'da yaşayan Türk Halk Müziği Araştırmacısı, Derlemeci ve Yazar olan “Hayri YOLDAŞ” her iki halkın Türk müziğine iz düşümünü şu şekilde özetlemektedir;

“Diyarbakır halkıyla entegre olduğu dönemlerde, musiki makam yapıları ve kullanımına dair birebir benzerlikler vardır. Diyarbakır'ın Türk Sanat Musikisinden gelen makam şekli de mevcuttur. Makam yapısı ve adı Türk Sanat Musikisinde nitelenir gibi değildir. Örneğin; Hicaz Makamı veya Zürgüleli Hicaz gibi makamlar, Ermeni müziğinde “Şirvari Makamı” olarak belirtilir. Diyarbakır'da Hüseyini Makamı Ermeni Türkülerinde “İbrahimi Makamı” olarak geçer. Hüseyini Makamı kendi içinde uşşak, gerdaniye ve bayati geçişleri alırken, Ermenilerin daha ziyade Hüseyini Makamı içerisinde muhayyer yani gerdaniye girişli eserler yapmışlardır ve okumuşlardır. Makamsal farklılıkları günümüze kadar benimsemişler. Makam olarak Diyarbakır yöresine en uygun Hüseyini'dir. Diyarbakır'ın musikisine geliş ve alıntılar mayalardan oluştuğu için Hüseyini Makamı bu bölgede Ermenilerin de sıklıkla kullandığı bir makam haline gelmiştir. Benim derlediğim türküler, onların ağız yapıları, okuma şekilleri Ermeniler açısından sade ve belirgindir. Ayrıca kelimeleri oturtarak okurlar. Bu açıdan bakıldığında mayadan gelen Hüseyini Makamı hem bizim folklorumuza hem de Ermeni müziğine daha yakın ve uygundur” (Görüşme, Yoldaş, H: 08.10.2020).

Güldoğan; Diyarbakır'da okunan divan, hoyrat, mayaların kendine has olduğunu, bu eserler usulsüz olarak icra edilir. Diğer vilayetlerin uzun havalarında tamamen farklıdır. Hoyratlar Hüseyini-Uşşak dizisi içerisinde okunur. Uşşak-Hüseyiniden sonra muhalif, kesik, Şirvan, Hicaz, Hüzam, Saba, Muhayyer ve Kürdi makamlarına geçilerek oyun havaları ile son bulur. Diyarbakır musikisinde makam kurallarına uyma zorunluluğu vardır. Güfte olarak bir kısım Diyarbakırlı şair ve ediplerin divan şiirleri de kullanılmıştır. Diyarbakır halk musikisini sanat musikisinden ayıran en belirgin özelliği mahalli unsurlar taşımasıdır şeklinde ifade etmiştir (2011:29-30).

HELE HELE NİNNAYE

Makam: Hüseyini

Notaya Alan: Şakir Orçun AKGÜN- Fatih ALASKAN

Şekil 4.14. Hele Hele Ninnaye Notası

Karar sesi, türkü ismi, vb. unsurlar ele alınarak tespit edilen bu türküler, Türk Müziğinde bulunan makamlar üzerinden incelenmiş olup kategorize edilmiştir. Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumunun müzik dinamikleri incelendiğinde ekli olan notalarda teori ve makam dizilerinde bir uyum görülmesi de icrada Türk Müziğinde bulunan makam dizilerinin etkileri görülmektedir. Buradan yola çıkarak Ermeni toplumunun müzik dinamiklerinin teorik olarak okudukları türkünün karar sesine göre yazıldığı ama eserlerin icrasında makam dizilerinin etkilerinin olduğu görülmektedir.

Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumunun müzik dinamikleri ve makamsal unsurları incelendiğinde TRT repertuvarında da bulunan "El Ele Ver Gidah Puruthanaya" isimli türkünün hikayesine ulaşılmıştır. Çalışmamıza katkı sunan görüşmecilerden bu türkünün hikayesi dinlenmiştir. Diyarbakır'da yaşayan Türk Halk Müziği Araştırmacısı, Derlemeci ve Yazar olan "Hayri YOLDAŞ" türkünün hikayesini şu şekilde anlatmaktadır;

"Diyarbakır Türkülerinde sözler daima diğer melodilere eklenen manilerden oluşur. Ayrıca ağır türküler de vardır. Örneğin; Sanat Musikisinden gelen Türküler olmuştur. Bunun yanında Ermenilerin kattıkları bazı kendi düşüncelerinde olan melodiler vardır. "El Ele Ver Gidek Protğanaya" bir Ermeni Türküsü olarak görülebilmektedir. Hüsnü İpekçi Ağabey bizzat bu hikayesini anlatıyordu bizlere. Bir kıza âşık olan Müslüman bir genç, âşık olduğu kıza Müslüman zannediyordu. Bu yüzden yanık bir aşk ile kıza ilgi duyuyordu. Bir gün Müslüman genç dayanmayıp kızın yolunu keser ve gidip sorar ve kızın Ermeni olduğunu öğrenir. Hemen oracıkta şu dörtlükleri yakar:

*El ele ver gidağ protğanaya,
Kurban olam seni doğuran anaya,
Seni doğurdi benide saldı belaya,
Yenide duydum sevdalısan sevdalı,
Şu gönümün dermanısan dermanı.*

Asıl olan ise "Yeni Duydum Ermenisen Ermeni" dir. Hikaye'nin sonunda genç delikanlı Ermeni kıza evlenme teklif eder. Aşk içeriğiyle oluşan bu türkü bizim için sadece bir örnek teşkil eder. Ermeniler bütün bu bilgiler ele alındığında Sanat Musikisi formu dışında kendi yapısal türkü formu biçiminde icrada bulunmuştur. Ayrıca Ermeni Müziği içinde kilise müziğinden gelen farklılıklar vardır. Lakin bu farklılıklar bizim coğrafyamızda mevcut değildir. Bu bölgede yapılan müzik şu an tamamen birebir benzerdir. Örneğin; Si bemol 2'nin kulağa yakın olan ses olması, natürel Si sesinin ise aynı etkiyi vermemesi tamamen aynı özellikleri barındırmasından kaynaklanır. Eserlerde ise musiki Diyarbakır'da nasıl yapılıyorsa Ermeniler de o şekilde musikiye adapte olup eserlerini bu doğrultuda yazıyordu" (Görüşme, Yoldaş, H: 08.10.2020).

Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumu üyelerinden ve ayrıca Diyarbakır Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk Müziği Devlet Korusu Ses Sanatçısı "Yervant BOSTANCI" TRT repertuvarında da bulunan "El Ele Ver Gidah Puruthanaya" isimli türkünün hikayesini şu şekilde ifade etmiştir;

“Şöyle bir anımdan bahsetmek isterim; Rahmetli Hüsni İpekçi 1971-72 yıllarında benim hocam olmuştı. Hüsni ağabeyin talebesi olduk. Bilirsiniz Celal Güzelses’in baş kemancısıdır. Yine bir gün çalışma esnasında şöyle bir konuya değinmişti. Aşağı yukarı türkülerimiz birbirine benzerlikler gösterebilir bu yaşadığımız ortak kültürün etkisi olarak görülür ve bana göre bir ayrıcalıkları görülmeyebilir derdi. Genel olarak incelendiğinde hem makamsal yapıları olsun hem ritimsel yapıları olsun birbiriyle örüntülüdür. Yüzyıllarca iç içe yaşayan iki halk nasıl ayrı olabilir ne kadar farklı olabilir? Elbette ayrıcalıklar olacaktır ve bu bizim birbirimizden koptuğumuz anlamına da gelmez. Ermeni halkı ile ilgili kendi görüşüme göre; geçmişte yaşadıkları acı olayların etkisi müziğine daha önce yansımıştır. Makamsal ve usulen değil ama sözel unsurların, yaşanmış olaylar karşısında oluşturulan müziğin gelişimi ile müzik içerisinde çekilen acı ister istemez yansıtılmıştır.

Örnek verelim; bugün yıllarca TRT’de çalınmadı!

“El Ele Ver Gidağ Protğana” yıllarca “Protğana” bile denmedi, “Barutğana” dendi. Şimdi ben onu da anlatayım;

En son Udi Yervant boğazını yırttı 40 senedir “Pirüthanada” değil! “Protğana” diye. Çünkü “Protğana”, Protestanların oturduğu muhitin ismidir. “El ele Ver Gidağ Protğana” denirdi. Günümüzde “El Ele Ver Gidek Baruthanaya” denmektedir. Şu anda Türkü sözlerinde “Barutğana” yok ki geçmişte böyle söylenmezdi.

Başka bir örnekte ise; parçanın ismi “Ermeni’yiz Meskanımız Toydadır, Rakıda Şarap Ermeniye Faydadır”. Dinsel olarak ayrıcalığı var bu parçanın. Bunun gibi birçok örnek verilebilirim. Çünkü literatür sonradan sözcüklerle doludur. Şimdi ki Ermeni halkı da o dönem kendi duydukları kendi yaşadıklarını sözel olarak elbette farklı anlatıp farklı yazarlardı. Herkes bir başka yaşamıştır. Bundan dolayı birbirlerinden farklılıkları görülmektedir. Ben yaşadığımı anlatırım siz yaşadığınızı anlatırsınız” (Görüşme, Bostancı, Y: 08.10.2020).

Diyarbakır’da yaşayan Ermeni toplumu üyelerinden Müzik Öğretmeni olan ve Ses Sanatçı, Besteci kimliğiyle de birçok çalışmalarda yer alan “Dilek KÜÇÜKER” Türk müziğine iz düşümünü şu şekilde özetlemektedir;

“Ermeni müziği daha öncede söylediğimiz gibi; tarihe iz düşüren, kendilerinden sonrakilere miras bırakılacak değerde bir potansiyele sahiptir. Bu yüzden farklı sözlerle yeniden yapılandırılarak sonraki toplumların etkilenip ilham alınabileceği bir konumdadır. Günümüzde repertuara kazandırılan çok sayıda eserin orijinali Ermenicedir. Diyarbakır yöresi için birlikte yaşama kültürü ve coğrafyanın zenginliği böylesine muazzam bir kaynak oluşturmuştur. Birçok derlemede araştırmacılar bundan beslenmiştir ve hala beslenmektedir” (Görüşme, Küçüker, D: 04.12.2020).

Sanatın en geniş hitap etme noktalarından biri de müziktir. Bu coğrafyada yaşayan toplumların müzik kültürü yıllarca duygusunu paylaşmıştır. İçinde yaşadığımız mutlak gerçeklerin birbiri üzerindeki etkisini müziğin yoruma açık üslubu ve anlam zenginliği ile açıklamak mümkündür. Bu anlam zenginliği aynı sanat perspektifi ile ama ayrı dillerde ifade edilmiştir. Bu türküler farklı dillerde ifade edilse bile toplumun birlikteliğinde önemli bir rol üstlendiği görülmektedir.

Mezopotamya coğrafyası binlerce yıldır birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Bu bölgenin jeopolitik yapısı ve bereketli topraklara sahip olması, büyük devletlerin birbirine yaklaşmasına sebep olmuştur. Aynı coğrafyada yaşayan bu

halklar, kültürlerini birbiri ile paylaşarak aynı coğrafyada bütünleştirmiştir. Diyarbakır'daki sanat zenginliği sadece tek bir toplumun ürünü değil; birçok medeniyetin, tarihi zenginliklerinin sonucudur. Dolayısıyla bu şehir sadece iki halkın müziğini, kültürünü ve mirasını şekillendirmemiş; aynı zamanda geçmiş dokusu üzerinde bir köprü kurmuştur. Bununla beraber Osmanlı döneminde Ermenilerin Türk Müziğinin makamsal özellikler, usûl yapıları, icra biçimi ve çalgısal teknik açısından birbirinden farklılaşmadığı ve etkilendiği görülmektedir. Yaşanan müzikal etkileşimde aşk, sevgi, ağıt, eğlence ve oyun havaları gibi çeşitliliklerin olduğu görülmektedir. Sanat musikisi formlarına uygun biçimde icra edilmiş eserlerin Diyarbakır yöresinde var olduğu ve müzik kültürüne de yansıdığı tespit edilmiştir. İncelenen türkülerde karar sesi, türkü ismi, vb. unsurlarda farklılıklar tespit edilse de Türk sanat müziğinde bulunan makamlar üzerinden incelenen bu türküler tablolar halinde kategorize edilmiştir. Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumunun müzik dinamikleri incelendiğinde ekli olan notalarda teoride aynı makam dizileri bakımından bir uyum görülme de icrada Türk sanat müziğinde bulunan makam dizilerinin etkileri görülmektedir. Bu nedenle, Ermeni müzik kültürünün teorik olarak karar sesine göre yazıldığı ve türkülerin icrasında makam dizilerinin etkilerinin olduğuna ulaşılmıştır. Yukarıda yapmış olduğumuz görüşmelerden elde edilen veriler ışığında her iki halkın kendi motiflerini, çalgılarını, oyun havalarını ve ağız yapısını tamamen halk kültürü ile harmanladıkları görülmüş; kendi dilleri dışında duygu ve müzikal figürlerinin birbirine yakınlık gösterdiği vurgulanmıştır. Yaşanan müzikal etkileşim hem şehir hayatında yaşayan insanlara hem de kırsal kesimdeki insanlara hitap etmiştir.

4.3. Diyarbakır'da Yaşayan Ermeni Toplumunun Müzik İçerisindeki Sözel Unsurlarının Türk Müziğindeki Sözel Unsurlardan Farklılıkları Üzerine

Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumunun müzik dinamikleri, ortak olmayan bir dil perspektifinde incelenerek yapılan türkülerin sözel farklılıklarının varlığı tespit edilmiştir. Burada yaşayan her iki toplumun üyeleri, müziğin ortak duygusunu yıllarca kültürlerine yansıtmıştır. Bu çalışmada sözel unsurların farklılıkları incelenerek yukarıda yapmış olduğumuz nota örnekleri ve tabloların sözel unsurlarının karşılaştırılması ele alınacaktır.

Diyarbakır’da yaşayan Ermeni toplumu üyelerinden ve ayrıca Diyarbakır Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk Müziği Devlet Korosu Ses Sanatçısı “Yervant BOSTANCI” müzik içerisindeki sözel unsurlarının Türk müziğindeki sözel unsurların farklılıklarını şu şekilde özetlemektedir;

“Türküler, şarkılar neden çıkar. Bir olayı yaşarsın ve anlattırısın. İç içe yaşamış iki toplumunda birbirileri ile olan ilişkilerini şarkıya dökmüştür. Kişiler arasında etnik yapılar gözetilmeksizin farklılıklar elbette olacaktır. Aşk anlatılırken herkesin ortak yaşayabileceği bir duyguyu kişiler farklı bir şekilde hissederek dile getirebilir. Ben barışı farklı bir bakış açısı ile anlatırım, siz ise farklı bir duygu ile ifade edersiniz. Ama nihayetinde anlamlandırılan konu barıştır, unsur aynıdır” (Görüşme, Bostancı, Y: 08.10.2020).

Yukarıda ele almış olduğumuz “Hele Hele/Dikranagerd Halayı” adlı türkü ile, TRT repertuvarında bulunan “Az Kaldı Bayram Ola” adlı türkünün sözleri incelendiğinde Ermenice sözlerin Türkçe ’ye çevrildiği zaman farklı sözel unsurların karşımıza çıktığı görülmektedir.

Dörtlükler şu şekildedir;

Hele Hele/Dikranagerd Halayı Sözleri⁷

Jamun turı ganir e	Kilise kapısında durur
Hala hala ninnoye	Hala hala ninnoye
Açkov unkov gı gançe	Kaş-göz ile çağırır
Hala hala ninnoye	Hala hala ninnoye
Bağın inç e, bağcan inç e	Bağ ne, bahçe ne
Hala hala ninnoye	Hala hala ninnoye
Ağçig ku sevdan inç e	Kız senin sevdan ne
Hala hala ninnoye	Hala hala ninnoye
Pantsır dzar, kağıtır bduğ	Ağaç yüksek, meyve tatlı
Hala hala ninnoye	Hala hala ninnoye
Çim hasni, faydan inç e	Yetişemem yok faydası
Hala hala ninnoye	Hala hala ninnoye

⁷ Bu Sözler, <https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/diyarbakir-vilayeti/diyarbakir/yerel-ozellikler/sarki-onnig-dinkciyan.html>, Sitesinden Alınmıştır (28.12.2020).

Kınnug enk artıntsutsir
Hala hala ninnoye
Eanuş kunıs tırtsutsir
Hala hala ninnoye

Uykudaydım uyandırdın
Hala hala ninnoye
Tatlı uykum kaçırdın
Hala hala ninnoye

Tun ki esi çım narnir
Hala hala ninnoye
İnçu halkın imtsutsir
Hala hala ninnoye
Eağçig eanunit Anna
Hala hala ninnoye

Sen ki beni almayacaktın
Hala hala ninnoye
Niçin halka duyurdun
Hala hala ninnoye
Kız ismin Anna
Hala hala ninnoye

Kezi şıbaken desa
Hala hala ninnoye
Ogo indzi bak mi dur
Hala hala ninnoye
Eğnam babuği pesa
Hala hala ninnoye

Pencereden gördüm seni
Hala hala ninnoye
Gel bir öpücük ver bana
Hala hala ninnoye
Damat olayım babana
Hala hala ninnoye

TRT repertuvarında bulunan “Az Kaldı Bayram Ola” isimli türkünün de dörtlükleri şu şekildedir;

Az Kaldı Bayram Ola⁸

Az Kaldı Bayram Ola
Hele, Hele Hele, Ninalar
Kolun Boynuma Dola
Hele Yar Hele Yar Ninalar
Bir Ayrılık Hasretini
Hele, Hele Hele, Hele Ninalar
İster Bu Gece Ala
Hele, Hele Hele, Ninalar

⁸ Türkü Sözleri, https://www.notaarsivleri.com/NotaMuzik/az_kaldi_bayram_ola.pdf, Sitesinden Alınmıştır (29.12.2020).

Bugün Ayın Üçüdür
Girme Bostan İçidir
Dudaklarında Bol Kaymak
Dilin Badem İçidir.

İncelenen türküde sözel unsurların birbirinden farklılık göstermesinin nedeni burada yaşamış iki farklı toplumun iki farklı dili konuşmasıdır. Kültürün temel taşlarından biri olan dil, müzik sanatının da temel ifade edilme biçimidir. Müziğin genel bütünlüğü içerisinde her iki türküde de aşk, hasret, sevgi gibi temaların anlatıldığı görülmüş olup ritimde birlik, sözel unsurlarda ise farklılığın olduğu tespit edilmiştir.

Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumu üyelerinden Müzik Öğretmeni olan ve Ses Sanatçı, Besteci kimliğiyle de birçok çalışmada yer alan “Dilek KÜÇÜKER” müzik içerisindeki sözel unsurlarının Türk müziğindeki sözel unsurların farklılıklarını şu şekilde özetlemektedir;

“Sözel içerikler, yaşanmışlıklara doğru orantıdadır. Çünkü halk müziği gerçeği yansıtmak gibi bir misyonunu tarih boyunca üstlenmiştir. Yaşanmışlıklar en çok halk müziğinde vücut bulmaktadır. Tema sadece aşk, şarap, kadın değildir. Yaşama dair her ne varsa halk müziğinde göze çarpar. Farklı yörelerde de varyantları olan (ezgisi aynı, sözleri farklı) şarkılar her yörede olduğu gibi Diyarbakır'da da mevcuttur. Halk müziğinin ortak yaratma ürünü olduğunun bir kanıtıdır. Müzik motifleri oluşturulurken, yöre faktörü muhakkak bir rol oynar. Bu yörede “akrep” ve “çıyanların” fazla olmasından kaynaklı halaylarda dahi bir “akrep ezme” motifine rastlarsınız. Bunun sebebi ise Diyarbakır bir ova şehri olmasından kaynaklanır. Eser karakterlerinde yumuşaklık, dinginlik göze çarpar. Aşk motifleri hüznün içerir. Kaldı ki çeşitli kültürlerin bir arada olmasından kaynaklı motifler de zengindir. Türk müziğindeki makamların neredeyse tamamı kullanılmaktadır” (Görüşme, Küçüker, D: 04.12.2020).

Diyarbakır da yaşamış Ermeni toplumuna ait müzikal unsurları Diyarbakır kültüründen çıkarmaya ya da ayırmaya çalışmak neredeyse imkansızdır. Diyarbakır'da yaşayan Türk Halk Müziği Araştırmacısı, Derlemeci ve Yazar olan “Hayri YOLDAŞ” her iki halkın müzik içerisindeki sözel unsurlarının Türk müziğindeki sözel unsurların farklılıklarını şu şekilde özetlemektedir;

“Sanat müziği formunda Diyarbakır'da yapılan ve günümüze kadar ulaşan hemen hemen bütün eserleri biliyorum. Burda icra edilen eserler daha çok aşk, sevgi, sevda gibi konuları işlemektedir. Sözel yapılar güncel kullanılan konulardan elde edilmiştir. Çok daha eskiye gidilmiş olsa bile yine aynı şekilde icra edilmiştir. Diyarbakır'ın türkülerde işlediği sözler ise kendi ağız yöre ve lehçesine göre kullanılmıştır. “İndim Yar’ in Bahçesine Bir Nar Aldım Yemeğe” şeklindeki sözler Sanat Musikisi formunda Diyarbakır'da kullanılmıştır. Ermeni halkıda aynı şekilde okumuş ve icra etmişlerdir lakin sözel yapıları ve dil tabi ki birbirinden farklıdır. Türk müziğinde daha çok divan sözlerini kullanıyordu. Divan edebiyatında ki dörtlükler gibi. Celal Güzelses'in kullandığı örnekler verebilirim.

Örneğin; ikinci dörtlükte aynen şöyle der:

İkbale zeval erse ne var, sende kemal var,

Mağrur-i kemal olma ki ardınca zeval var.

Türk Divan Edebiyatında ki sözler Türk müziğinde kullanılıyor, Ermeniler ise burada kullanmıyordu. Ermenilerin yaptığı musiki içinde ve onların türkülerinde böyle bir şey yoktu, sanat müziği formu da okusalar bunlar kullanılmazdı. Ermeniler daha çok güncel sözlerle eserlerini yapıyorlardı” (Görüşme, Yoldaş, H: 08.10.2020).

Tüm bu bilgiler ışığında Diyarbakır ortak kültüründe yer alan türküler incelendiğinde aşk, sevgi, hüzn vb. temaların işlendiği görülmektedir. Her ne kadar müzik dinamiklerinin benzerliği görülse de eserlerin icrasında sadece sözel unsurların farklılığı göze çarpmaktadır. Ermeni toplumu yalnızca Diyarbakır’da çalışmamızda bulunan türkülerini okumamışlardır. Birçok türküler, maniler, şiirler, şarkılar, ağıtlar, halk oyunları gibi, sanata dair ne varsa yüzyıllardır yaşadıkları diasporalarıyla beraber götürebilmiştir. Yalnızca ele aldığımız türkülerin makamsal özellikleri ve sözel unsurları üzerine durulmuştur.

4.4. Diyarbakır’da Yaşayan Ermeni Toplumunun Yaşantısal İfadesi

Bir ormanı meydana getiren her bir ağaç nasıl ayrı ayrı değerliyse; Diyarbakır kültürünü meydana getiren her halk, millet, dil, din, ırk da aynı ölçüde değerli ve eşittir. Dolayısıyla bir arada yaşamının ve bir olmanın önemini ve güzelliğini Diyarbakır’da yaşayan Ermeni toplumu üyelerinden ve ayrıca Diyarbakır Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk Müziği Devlet Korosu Ses Sanatçısı “Yervant BOSTANCI” Diyarbakır’da Yaşayan Ermeni toplumunun yaşantısal duygularını şu şekilde ifade etmektedir.

“Yüzyıllık dönem içerisinde 1915’lerden sonra birbirlerinden kopukluklar olmuştur. Bunun nedeni Ermeni halkı 1915’te büyük acılar yaşamıştır. Büyük acıların temelinde herkese göre farklı şeyler olsada benim kendi öz düşünceme göre dinsel farklılık bu acının en temelidir. Çünkü 1915’teki olayların perde arkasında büyük bir din ayrıcalığı olmuştur. İki halkı yani Türkleri ve bizleri ayırtmış ve ister istemez kopukluklar olmuştur. Birbirlerinden kız alıp verme gibi, kendi içlerine kapanma gibi çok acı ve önemli şeyler yaşamışlardır. Böyle bir tarihin verdiği bir durumdan dolayı şarkılarında da değişiklikler olmuştur. Bunun sonucunda Diyarbakır’da yaşamış Ermenilerin zorunlu bir göçü başlamıştır. 1916 yıllarından 1974’te Kıbrıs savaşına kadar, 1960’daki Menderes döneminden 6-7 Eylül muhtıra dönemine kadar Diyarbakır halkı Ermeni halkının göçünü zorunlu hale getirmiştir. Ama işin ilginç tarafı bu halk nereye gitmiş ise insanlar yanlarında tenceresini götürmüş, o tencerede pişirdiği dolma, mevtune, gloriye yahnisini de beraber götürmüşlerdir. Amerika’da 21 sene yaşadım. 21 sene zarfında ilginçtir ki beni dinlemeye gelenler duymuşlar. Amerika’da Diyarbakırlı Udi Yervant olarak nam yaptım isim yaptım. Beni oraya Diyarbakır’da doğmamış Diyarbakır’ı bilmez kişiler babasından dedesinden duyduğu Diyarbakır türkülerini benden dinlemeye gelirlerdi. Bizler birbirimize ne yaparsak yapalım (Hrant Dink’in dediği gibi bizim ilacımız kendi

aramızdadır). Ancak biz birbirimizin yarasını sarabiliriz. Bu bütün halklar ile ilgilidir. Fransa, Amerika İngiltere gelip benim derdimi anlamaz, benim mevtune yemeğimin tadını bilmez ki bizden başkası gelsin benim müziğimin tadını bilsin, biz kendimizi birbirimizden koştuk zannettik. Biz çektik gittik kurtulduk zannettik. Ama Udi Yervant 21 sene Los Angeles'ta yaşadı ama kopamadı yine geldi. Los Angeles'i bırakıp kendi toprağına ve kendi toprağında ölmeye geldi. Onno Dikjiyan Fransa'da doğdu babasının anlattığı şeylerle 80 yıl sonra Diyarbakır'a babasının anlattığı hayalle babasının anlattığı Diyarbakır'ı görmeye geldi adam. Düşüne biliyor musunuz? Sonuçta bir insanı memleketinden çıkarabilirsiniz ama memleketini içinden çıkaramazsınız. Aslında söylemek istediğim daha çok şey var ama çok hüznüldüm bu konulara da çok girmek istemezdim. Gerçeklerde böyledir ve bu yüzden biz biriz. Bizim yemeğimizle, kültürümüzle, müziğimiz ile iç içe yaşadık ve ayrıldık. Gerçekten baktığınızda ayrılıklar olabilir. Bu değil ki, benim kiliseye gitmem seni rahatsız etmiş olmaması gerekirdi veya seninde camiye gitmen beni rahatlatmamış olması gerekir. Başka bir deyişle din, ibadet inanışlara saygı duymak bizi rahatsız etmemesi lazım. Bizler insan olarak biriz ve bunun başka açıklaması ne olabilir ki. Son olarak kendi sözümle "Kültür insanlara toprakla ile bulaşır kan ile bulaşmaz" (Görüşme, Bostancı, Y: 08.10.2020).

Sanat, geçmişten geleceğe Diyarbakır ve Ermeni halkına köprü olarak içinde barındırdığı kültürel mirasını günümüze kadar ulaştırabilmiştir. Bir arada ortak ürünler yaratıp birbirlerinden etkilenen ve birbiri içine geçmiş ortak duyguları hâkim yansıtmıştır. Diyarbakır'da yaşayan Türk Halk Müziği Araştırmacısı, Derlemeci ve Yazar olan "Hayri YOLDAŞ" her iki halkın misafirperverliğini ve toplumun yaşantısal duygularını şu şekilde ifade etmektedir;

"Diyarbakır halkı hem misafirperver hem de çok uyumlu, komşusuna saygı gösteren, komşularını seven ve sayan bir toplumdur. Bizler için Diyarbakır'ın ayrı bir önemi vardır. Ayrıca beraber yaşadığı toplumlarla ve insan ilişkileri ile mesela; bir Afgan göçmeni geldiği vakit ya da bir Suriyeli göçmen olarak geldiğinde Diyarbakır'a yerleştiriyorlar. Yahut bir başka yerden göçmen olarak gelenleri Diyarbakır'a yerleştiriyorlar. Çünkü bizlerin ve Diyarbakır halkının merhamet duygumuz olsun yardımlaşma duygusu olsun misafirperverliği çok önemli bir ayrıntıdır. Ama bunlar yaşanırken siyasi olaylar olmuştu. Günümüzde de olduğu gibi bu türden eylemler hala devam etmektedir. Tahrir-i Sükun yasası ile Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde göçler başladı.

Hatta bazılarımız giderken bile sevdiklerinin arkasından türküler yaktilar. Diyarbakır'a bağlı Çınar ilçesinin bir köyünde bu türkülerin bir örneği mevcuttur:

Trabusta kalmışam,

Sorun kimden olmuşam,

Hacimden ayrılalı ben deli divane olmuşam.

Ermeni bir kızın yaşadığı yerde bulunan Hacı Paşa diye anılan birine duyduğu sevgisini sunarak aşkını ilan edip gitmiştir. O dönemler karıştırılan bir yerde türküde olmuyordu aşk sevda türküsünde çıkmıyordu. Sadece ağıt yakılıyordu. Bu yüzden bu iki toplum tam bir entegre haliyle birbirini teşvik etmeye fırsat bulamamıştır. Yaşadığım bir anımı paylaşmak istiyorum: Ben çocuk iken kiliselerin olduğu sokak var dört ayaklı minarenin aşağısında, o eski kadınlar mahalle önünde oturup "bak oradan geçmeyin ha sizi alırlar kazana koyarlar, yandırırılar" demelerine şahit olurdum. Böyle birilerinin uydurma batıl inançları ve sözleri gibi söylemler işte. Bu şehir padişahların geçiş yoludur. Padişahlar bile buradan geçerken Diyarbakır'da konaklıyor ve buradan gidip savaşıyor. Dönerken de yine buraya uğrar. Cumhuriyet Dönemine geldiğimiz zaman bu entrikalar son bulmuş ve çok güzel bir ilişki ile iç içe yaşamaya devam edilmiştir. Zaten böyle olmasaydı Celal Güzelses'in derneğinin içerisinde bulunan sazcısı, sözcüsü Ermeni olmazdı. Udi Yervant benim çocukluk arkadaşımdır. Cümbüşünü alıp gelirdi. Ağabeyimin 1960 yıllarda iş yeri vardı. İş yerine gelir ben sazımla o ise cümbüşü ile çalıp söylerdik. Bazen de gezerdik. Onu Hasırlı mahallesine

teyzemin çocuğu ile beraber götürürdük ve akşam vakti geri dönerdik. Birbirimizi görmediğimiz gün sıkılırdık. Arkadaşımdır canımdır ciğerimdir dostumdur derdim. Çocukluk hislerini bilirsiniz hepimiz yaşadık bu hisseleri hiçbir şeyi ön plana almadık ve ayrıştırıcı düşünmedik” (Görüşme, Yoldaş, H: 08.10.2020).

Yaklaşık 12 bin yıllık tarihiyle onlarca din ve dile ev sahipliği yapmış olan Diyarbakır, Mezopotamya’da yaşamış her kültürden aldığı emanetleri gelecek nesillere aktarma noktasında bir köprü kurmuştur. Diyarbakır’da yaşayan Ermeni toplumu üyelerinden Müzik Öğretmeni, Ses Sanatçısı ve Besteci olan “Dilek KÜÇÜKER” her iki toplumun birbirilerine kattığı kültürel ve toplumunun yaşantısal duygularını şu şekilde ifade etmektedir;

“Diyarbakır da yaşayan Ermeniler, diğer kadim toplumlarla birlikte üretmişler. Gah bir sepet ustasının dilinden (zembilfroş-sepet satan) sözleri Kürtçe olarak aşk şarkısına dönüşüvermiş, gah Süryanice bir şarkı olan “Dıklad Nahro” yu (Dicle nehri) avazlarına avaz katarak söylemişler. Müziğin bağlayıcı, birleştirici, iyileştirici rolünü yaşamlarında iyi uygulamışlar. Hala diri olan bu müzik; sınırlarını aşmış ve bu işe gönül verenlere ilham olmaya devam etmektedir. Ermeni toplumu geçmiş tarihiyle geleceğe köprü olmak için hala bir şeyler üretmektedir. Diğer toplumlarla kendilerine güç katmışlardır. Birlikte yaşama kültürünün en güzel örneğini sergilemişlerdir. Örneğin; “Şehriye gecelerinde” bütün komşular bir araya gelerek bir evin işini ve kışlık ihtiyacını karşılamada “imece” usulü birbirlerine yardım etmişlerdir. Tabi bunu yaparken sanattan da kopmamışlar; manilerle, mesellerle, şarkılarla bu geceleri süsleyip bezemişlerdir. Kültürel etkileşim ile paylaşımlar onları birbirilerine bağlamıştır” (Görüşme, Küçük, D: 04.12.2020).

Diyarbakır’da yaşayan Ermeni toplumu üyelerinden “K1” katılımcı her iki toplumun ortak yaşantısını şu şekilde özetlemektedir;

“Ermeni toplumu bu bölgeye geldiği vakit bu kadar kalıcı olduğunu acaba biliyor muydu? Karşımızda bizleri sahiplenene ve hiçbir ayrıma maruz bırakmayan Türk toplumu ile yaşamımızı iki toplum tek aile olarak sürdürmemiz I. Dünya Savaşına kadar devam etti. Hiç kimse birbirinden incinmedi. Kimse birbirini kırmadı. Yemeğini dahi ayrı tutmadı. Artık öylesine bir vücut olmuştuk ki kültürlerimiz birbirine karıştı. Yaptığımız sanat birbiri ile aynı özellikleri barındırdı. Sevdik birbirimizi ve sevildik yine birbirimize sevdalandık. Ağıtlar yaktık yitirdiklerimize; evlenenlerimizi ve gidenlerimizi beraber uğurladık, beraber eğlendik, beraber oynadık. Bu durumun kültürel yansıması ve kültürlenmesi kesinlikle birbirinden kopuk veya ilgisiz değildir. Bizim yaşamımız içinde yaşadığımız toplumdan farklı olmamıştır. Ne sanatımız ne Müziğimiz ne geleneklerimiz birbirinden kopmamış iç içe bir bütün olmuştur” (Görüşme, K1: 04.12.2020).

Yapılan çalışma sonucunda, geçmişte yaşanan kültürel etkileşimler birçok unsurlar ile karşımıza çıkmaktadır. Bu etkileşimde, toplumların her döneminde kültürel izlerin olduğu görülmektedir. Toplamları oluşturan ve onları birbirine bağlayan kültürel etkileşim, üretim ve tüketim süreçleri bakımından önemli bir yere sahiptir. Ermeni toplumunun

yaşayış şeklinde, kültüründe ve müziğinde bu kültürel etkileşimin izlerini görmek mümkündür. Bu anlamda bütün kültürel kavramların temeli ise kuşkusuz toplumdur.

SONUÇ

“Diyarbakır’da Yaşayan Ermeni Toplumu Müziklerinin Kültürel Bağlamda Değerlendirilmesi” isimli bu çalışma, Ermeni toplumu özelinde gerçekleşen sosyo-kültürel değişim süreci de göz önüne alınarak müzik kültürüne derin anlamalar yüklemiştir.

Tarih boyunca Ermeniler varlığını sürdürme mücadelesi içinde çok uluslu devletlerin himayesinde veya kendilerine yurt edinebilecekleri toplumlarla bir arada yaşayabildiği diasporalarda yaşamışlardır. Ermeni ve Türklerin aynı bölgede yaşamaları sonucunda iki halkın kendilerini ayırmadığı gibi birbirlerine yakınlık gösterdiği, her iki kültürün de zenginleşerek iç içe geçtiği ve var olan kültürlerine daha yenilerini ekledikleri görülmektedir. Dolayısıyla, gündelik yaşam içinde yer alan rutin işlerinde ya da özel günlerinde birbirlerine karşı aynı duygular ile yaklaşan bu iki toplumun üyeleri, zaman içinde yaşanan acıları, duyguları, üzüntüleri, yardımlaşmaları beraber paylaşarak toplumsal ilişkilerinin güçlenmesini sağlamıştır.

Birçok medeniyete ve ulusa ışık tutacak hassasiyete sahip olan kadim Diyarbakır şehri bu etkileşimde önemli bir role sahiptir. Halkın kendi içinde yaşamış olduğu duygu ve sıcak kanlılığa karşılık Ermeni toplumunun duygu yapısı ile samimiyetinin aynı düzeyde bir kültür etkileşimi ortaya çıkardığı görülmektedir. Bu samimiyet ve hoşgörünün yarattığı duygu ortamı hem kültürü hem de insani duyguları en yoğun şekilde birbirine yaklaştırmıştır.

Ermeni toplumuna ev sahipliği yapan Diyarbakır burada yaşayan Ermeni ve Türk ailelerin unutamadığı bir izlenim ortaya çıkarmıştır. Ortak bir kültür olarak da karşımıza çıkan birçok figür ve sanat anlayışı, gelenek-görenek, örf-adet içinde yerini almıştır. Yemek kültürü, eğlence ve gece eğlenceleri gibi aktiviteler bu imece kültürünün en bariz örneklerindendir. Türk toplumunun sanat yapısı içinde yer alan kültürel unsurlar bölge ve coğrafyaya göre farklılık gösterse de halk içinde yapılan sanat anlayışı yüzyıllar boyu devam etmektedir. Lakin bu sanatsal zenginliğin temeli sadece tek bir toplumun ürünü değil birçok ulusun, medeniyetin ürünüdür. Her ulus kendi dini inancına göre Diyarbakır şehrini kutsal ve bereketli olarak görmüştür. Ermeni toplumunun dini inançları Türk halkında yer almadığı görülmektedir. Bu kültürel

yapılar her iki toplumun dinsel farklılıklarından kaynaklanmış ve bu iki toplumu da dini açıdan birbirinden farklı kılmıştır. Bu nedenle bu şehir sadece iki toplumun sanatını, kültürünü ve mirasını şekillendirmemiş, aynı zamanda geçmiş dokusu üzerinde bir bağ inşa etmiştir. İki toplum da ilişkilerindeki sanatsal yapıların zenginliğini birbirlerine sunmuş ve birbirini etkilemiştir.

Nota örnekleri de incelendiğinde, Ermenilerin okudukları türküler “*Dunere Meç Bızdi Mızdi*”, “*Akhçiğ E Maşalla*”, “*Tsavirsi*”, “*Tzun E Egir Meğasni Hay Le Le*”, “*Nanay*”, “*Hangardz*”, “*Mamis*”, “*Siranus*”, “*Hele Hele Ninnaye*” isimli türküler icra edildikleri ses üzerinden notaya alınmıştır. Ermeni toplumunun icra ettiği bu türküler Türk müziğinde Hüzam, Uşak, Rast, Segâh, Hicaz, Hüseyini makamlarına karşılık gelmektedir. İcra bakımından da kolaylık sağlaması amacı ile türkülerin notaları Türk müziğinde karşılık gelen makamlara göre notaya alınmıştır.

İncelenen türkülerde karar sesi türkü ismi, vb. unsurlarda farklılıklar tespit edilip bu unsurlar Türk sanat müziğinde bulunan makamlar üzerinden incelenerek kategorize edilmiştir. “*Dunere Meç Bızdi Mızdi*” isimli türkü elimizdeki notasına baktığımızda Kaba Çargâh perdesi üzerinden yazılmıştır. Türk müziğinde ise bu türkünün makam karşılığı olan Hüzam makamının karar sesi olan Segâh perdesi üzerinden tekrar notaya alınmıştır.

“*Akhçiğ E Maşalla*” ve “*Siranus*” isimli türkülerin elimizdeki notalarına baktığımızda her iki türküde Türk müziğinde Uşak makamına karşılık gelmektedir. Fakat türkülerin orijinal notalarına baktığımızda her iki türkü Ermeni toplumunun icra ettikleri ses bakımından farklılık göstermiştir. “*Akhçiğ E Maşalla*” isimli türkü Kaba Çargâh perdesi üzerinden, “*Siranus*” isimli türkü ise Rast perdesi üzerinden icra edilip notaya aktarıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

“*Tzun E Egir Meğasni Hay Le Le*” ve “*Nanay*” isimli türkülerin elimizdeki notalarına baktığımızda her iki türküde Türk müziğinde Segâh makamına karşılık gelmektedir. Bu türkülerin orijinal notalarında her iki türküde icra edildikleri ses bakımından farklılık göstermektedir. “*Tzun E Egir Meğasni Hay Le Le*” isimli türkü Acemaşiran perdesi üzerinden, “*Nanay*” isimli türkü ise Hüseyinaşiran perdesi üzerinden icra edilip notaya aktarıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Diyarbakır’daki Ermeniler Türk sanat müziğinde Hicaz makamına veya Zürgüleli Hicaz makamına “Şirvari

Makamı”, Hüseyini makamına ise “İbrahimi Makamı” olarak adlandırmışlardır. Hüseyini makamı kendi içinde Uşşak, Gerdaniye ve Bayati geçişleri alırken, Ermenilerin daha ziyade Hüseyini makamı içerisinde Muhayyer yani Gerdaniye girişli eserler yapmış ve okumuşlardır. Diyarbakır yöresinde Hüseyini makamında türkülerde bulunmaktadır. Buna örnek olarakta çalışma içerisinde bulunan “Az Kaldı Bayram Ola” isimli türküdür. Diyarbakır musikisinde okunan mayalar, hoyratlar, uzun havalar Hüseyini makamını daha sıklıkla kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında maya, hoyrat, uzun havalar Ermenilerin ağız yapılarına sade, belirgin ve yatkın olduğu için hem düşünlerinde hem de türkülerinde okumuşlardır.

“*Mamis*” ve “*Hele Hele Ninnaye*” isimli türküler Türk müziğinde Hüseyini makamına karşılık gelmektedir. Fakat elimizdeki orijinal notalara baktığımızda Ermeni toplumunun icra ettikleri ses bakımından farklılıklar göstermektedir. “*Mamis*” isimli türkü Hüseyiniaşiran perdesi üzerinden icra edilip notaya alınırken, “*Hele Hele Ninnaye*” isimli türkü ise Kaba Çargâh perdesi üzerinden icra edilip notaya alındığı görülmektedir. “*Hangardz*” isimli türkü Ermeni toplumunun icra ettiği şekli Rast perdesi üzerinden notaya aktarıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Türk müziğinde ise bu türkü Hicaz makamına karşılık gelmektedir. Bütün bu bilgiler ışığında Ermeni toplumunun Türk müziğindeki makamlarını farklı sesler üzerinden seslendirip, notalarını ise icra ettikleri ses üzerinden notaya aldıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Osmanlı himayesi altında yaşayan ve henüz içinde bulunduğu coğrafyada Türkler ile etkileşimi yeni yeni oluşan Ermeniler örf, adet, mûsikîsi ve edebiyat bakımından Türk kültürünü de örnek almışlardır. Anadolu’nun birçok bölgesinde ve yerleşkesinde Ermenilerin kendilerine ait zanaat dükkanları, evleri, iş yerleri ve toplu etkileşimde oldukları yerler olduğu gibi meşk ve musiki adına birleştikleri ve sanat etkileşimleri her iki millet için birbirine kaynak oluşturmuştur. Osmanlı dönemine dayanan Türk makam mûsikîsi ve Ermeni mûsikîsi etkileşiminin yaşadığımız zaman diliminde ele alındığında, ses sistemi, tavır/üslup, makamsal yapı ve usul gibi yönlerden birbiri ile benzerlikler göstermektedir. Bu benzerlikler Diyarbakır’da anonim veya derleme halk müziğine ait birçok yapı ortaya çıkararak, Türk makamlarından etkilendiği ve türkülerine yansıtıldığı görülmektedir.

Müzikal sözlerin bu iki toplumu birbirinden ayırıştıran bir unsur olmadığı görölmüşür. Her iki toplumunda dil, din, örf-adet, müzik, yemek, giyim kuşam vb. temel özellikler bağlamında ele alırsak, dil en başta gelen unsurlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. İç içe yaşayan bu iki toplumun sözel unsurları elbette ki farklılıkları görölmektedir. Farklı dillerde aşk, sevgi ve barış anlatılabilirken duyguları anlamlandıran konu aynıdır. Burada icra edilen eserler daha çok aşk, sevgi, ağıt ve halk oyunları gibi temaları işlenmiştir. Ermeni toplumu da aynı şekilde Diyarbakır türkülerini okumuş ve icra etmiştir. Ancak sözel yapıları ve dilleri birbirinden farklılık göstermiştir. Bu nedenle Türk müziğindeki sözel unsurların birbirinden farkı sadece dil farklılığın sonucudur.

Araştırma içinde yer alan görüşmeciler ile incelenen sanat zenginliğin temeli sadece tek bir toplumun ürünü değil, birçok ulusun, medeniyetin tarihi zenginliklerini barındıran ve geçmiş ile günümüze kadar geldiği sonucudur. Diyarbakır bölgesi içinde iki toplumun müzik sanatını, kültürünü ve mirasını şekillendirmemiş aynı zamanda geçmiş ile dokusu üzerinde bir köprü kurmuştur. Ermeni toplumu üyelerinden Yervant Bostancı ise; *“Kültür insana toprak ile bulaşır kan ile bulaşmaz”* şeklinde vurgulamıştır. Ermeni toplumunun Diyarbakır’daki müzikal kültür konusunda geçmişten günümüze yansıyan kültürel değişimi, Ermeni toplumu üyelerinden Dilek Küçükler ise; *“Kültür yaşanmışlıklar bütünüdür”* şeklinde vurgulamıştır. Bunun dışında makamsal yapılar ve halk müziği kültürünün benimsenmesi ve bunların doğa olayları, aşk, sevgi, ağıt, eğlence ve oyun havaları gibi çeşitlilikte olduğu görölmektedir. Görüşmecilerimizden Hayri YOLDAŞ; *“Ermeniler Diyarbakır’da kültürel olarak musiki ile çok içli dışlı olmuşlardır. Hatta kendilerine mal olmuş oyunları, düğünleri ve düğünlerinde yakılan türkeleri vardır”* şeklinde özetlemiştir. Bulgular kısmında belirttiğimiz üzere görüşmeciler ile verilen bilgiler tamamen halk kültürü ile harmanlanmış, dilleri dışında duygu ve müzikal figürleri birbirine yakınlık gösterildiği vurgulamıştır.

Bütün bu veriler ışığında; Diyarbakır’da yaşayan Ermeni halkının müzikal kültürü ve yapısal özellikleri ortaya çıkarılmıştır. İç içe yaşamış bu iki toplumun kültürel yansımaları ve müzik icralarının neredeyse tamamı, yüzyıllar öncesinden günümüze kadar gelen kültürel geleneği kullanarak icra edilmiştir. Bu icralar sözel unsurlar, makamlar, müzikal yapı ve kültür çerçevesinde birbirini takip eden bir sıra ile

döngüsel olarak devam etmektedir. Alan araştırması sonucunda elde edilen verilerden en önemlisi, kültürel anlamda birlikte okunan şarkıların günümüze kadar devam etmesidir.

KAYNAKÇA

- Abû'l-Farac, G. (1999). *Abû'l-Farac Tarihi Cilt I.* (Çev. Ö. R. Doğrul). Ankara: TTK Yayınları.
- Aghjayan, G. (2013). *Diyarbakır Tebliğleri* (Çev. C. Doğan). İstanbul: Hrant Dink Vakfı Yayınları.
- Altınay, A. R. (2007). *Haçlılar (1095-1291).* (Haz. G. Kırpık). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Baykara, T. (1988). *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I.* Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Berg, B. L. ve Lune, H. (2015). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri.* (Çev. Ed. Aydın, H.). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Bournoution, G.A. (2006). “*Ermeni Tarihi, Ermeni Halkının Tarihine Kısa Bir Bakış*”. (2. Baskı, Çev. E. Abaoğlu, O. Kılıçdağı,) İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Büyüköztürk Ş., Kılıç Çakmak E., Akgün E., Karadeniz Ş., Demirel F. (2016). “*Bilimsel Araştırma Yöntemleri*” 20. Baskı, Pegem Akademi Yayınları.
- Çetin, O. (1999). *Sicillere Göre Bursa'da İhtida Hareketleri ve Sosyal Sonuçları (1472-1909)*, Ankara.
- Dadoyan, Seta B. (2013). “The Armenians in the Medieval Islamic World “*Paradigms of Interaction, Seventh to Fourteenth Centuries*”, Volume Two, Transactions Publishers New Jersey.
- Dedeyan, G. (2007). *Ermeni Halkının Tarihi.* (Çev. Ş. Çiltaş). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Diyarbakir Vilayet Gazetesi (D.V.G.), (1871). Diyarbakır: 43.
- Diyarbakir Vilayet Gazetesi (D.V.G.), (1871). Diyarbakır:13 Ocak, 76.
- Ebü'l-Fidâ, (2017). *Takvimü'l-Büldan* (Ebü'l-Fidâ Coğrafyası). (Çev. R. Şeşen). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.

- Ertaş, K. (2015). “*Osmanlı İmparatorluğu’nda Diyarbakır Ermenileri*”, İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Gaidzakian, O. (2006). *Armenia and the Armenians* (Çev. E. Eroğlu). İstanbul.
- Gibbon, E. (1988). *Roma İmparatorluğu’nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi Cilt III*. (Çev. A. Baltacıgil). İstanbul: BFS Yayınları.
- Glesne, C. (2015). “*Nitel Araştırmaya Giriş*”, Anı Yayıncılık.
- Göyünç, N. (1969). *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, İstanbul.
- Göyünç, N. (1994). *Diyarbakır, DİA*, İstanbul.
- Grousset, R. (2005). “*BAŞLANGICINDAN 1071’E, Ermenilerin Tarihi*”. (2. Baskı, Çev. S. Dolanoğlu,) İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Gürün, K. (1985). *Ermeni Dosyası*. Ankara: TTK Yayınları.
- Güldoğan, V. (2011). “*Diyarbakır Kültürü*”. Kripto yayınları, Ankara.
- Hamilton, J. ve Hamilton, B. (2010). *Bizanslı Heretiklerin Tarihi*. (Çev. B. Baysal). İstanbul: Kalkedon Yayınları.
- Herodot. (2009). *Tarih*. (Çev. B. Uzunoğlu). Ankara: Panama Yayıncılık.
- Karahasanoğlu, S. ve Yavuz, E. D. (2015). “*Müzikte Araştırma Yöntemleri*” İTÜ TDMK. İstanbul- İzmir.
- Kaplan, A. (2013). *Kültürel Müzikoloji*. Bağlam Yayıncılık. İstanbul.
- Kılıç, D. (2006). *Osmanlı Ermenileri Arasında Dini ve Siyasi Mücadeleler*, Ankara.
- Kınık, M. (2014). “Osmanlı Ermenileri ve Mûsikî İlişkilerimiz” *Yeni Türkiye Dergisi*, 60,2.
- Kırpık, G. (2008). “Birinci Haçlı Seferinde ve Kurtuluş Savaşı’nda Türk-Ermeni Fransız Münasebetlerinin Benzer Yönleri”. *Turkish Studies Dergisi*, 3(4), 531-548.
- Koca, S. (1976). *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Köprülü, F. (1986). *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: TTK Yayını, 2. Baskı.

- Küçük, A. (2009). *Ermeni Kilisesi ve Türkler*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Mango, C. (2008). *Bizans Yeni Roma İmparatorluğu*. (Çev. G. Ç. Güven). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mazaherî, A. (1972). *Orta Çağda Müslümanların Yaşayışları*. (Çev. B. Üçok). İstanbul: Varlık Yayınevi.
- McCracken, G. (1988). *The long interview*. Newbury Park: Sage Publication.
- Movsisyan, A. (2017). *Ermenistan Tarihi*. (Çev. M. Minasyan). Yerevan: Yerevan Devlet Üniversitesi Yayınları.
- Mustan Dönmez, B. E. (2019). “*Etnomüzikolojinin Temel Kavramları*”, Bağlam Yayıncılık.
- Nettl, B. (1964). *Theory and Method in Ethnomusicology*, Indiana, Free Press of Glencoe.
- Özer, Y. (1997). *Bilim Perspektifinde Müzik*, Dokuz Eylül Yayınları. İzmir.
- Özkan, İ. H. (2000). *Türk Musikisi Nazariyatı ve Usulleri-Kudüm Velveleleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Pamukciyan, K. (2002). *Ermeni harfli Türkçe Metinler*, İstanbul: Aras Yayınları, 2002: Aktaran: Eliaçık, *Ermeni Asıllı Şair Arifi ve Şiirlerinde İslami Görüşler, Hoşgörü Toplumunda Ermeniler, cilt III*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayını, 2007; 153, 263.
- Pamukciyan, K. (2003). “*Ermeni Kaynaklarından Tarihe Katkılar-III, Zamanlar, Mekanlar, İnsanlar*”. İstanbul: Aras Yayıncılık.
- Saruhan, Ş. C. ve Özdemirci, A. (2011). *Bilim, Felsefe ve Metodoloji*, İstanbul: Beta Yayınları.
- Strabon, (2015). *Geographika: Kitap XII-XIII-XIV*. (Çev. A. Pekman) İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Şen, M.E. (2018). “*Adıyaman ve Çevre İller Süryani Kadim Metropolitliği Mor Petruspavlus Kilisesi Müzik Uygulamaları Üzerine Kültürel Bir Analiz*”, Malatya, Yayınlanmış Doktora Tezi.

- Şimşek, A. (2012). *Araştırma Modelleri, Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayınları.
- Taberî. (1991). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi I.* (Çev. Z. K. Ugan, A. Temir). İstanbul: MEB Yayınlar.
- Tudelalı B., ve Ratisbonlu P. (2009). *Orta Çağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 38-39.
- Tuğlacı P. (2004). *Tarih Boyunca Batı Ermenileri* İstanbul.
- Türk Tarih Kurumu Yayınları, (T.T.K.Y.), (1995) Ankara, 48,49,50.
- Uras, E. (1976). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yayınları.
- Yarar, B. (2015). “*İstanbul Apostolik Ermeni Cemaati’nin Dinsel Müzik Uygulamalarının Kültürel Analizi*”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya.
- Yardımcı, A. (2019). “*Türkiye Selçukluları Döneminde Ermeniler*” Gazi Üniversitesi, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Yıldız, D. (2019). “*Etnomüzikoloji Disiplininin Doğuşu, Gelişim Süreci ve Günümüzdeki Metodolojik ve Yaklaşımsal Tartışmalar*”, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Malatya.
- Yılmaz, A. (2019). “*Kilikya Ermenileri ve haçlılar arasındaki siyasi, dini ve kültürel ilişkiler*” Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Trabzon.
- Yılmazçelik, İ. (1995). *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır (1790-1840)*, Ankara: 1995.
- Yinanç, M. H. (2009). *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri C. I.* (Yay. R. Yinanç). Ankara: Ekol Yayınevi, 14.

İNTERNET KAYNAKLARI

<https://georgiasomethingyouknowwhatever.wordpress.com/page/2/> (01.07.2020).

<https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/diyarbakir-vilayeti/diyarbakir/din/dini-gelenekler.html> (19.12.2020).

<https://www.houshamadyan.org/tur/haritalar/diyarbakir-vilayeti/diyarbakir/yerel-oezellikler/sarki-onnig-dinkciyan.html> (28.12.2020).

<https://www.notaarsivleri.com/> (29.12.2020)

KİŞİSEL GÖRÜŞMELER

Dilek KÜÇÜKER, (Zilan TİGRİS) (41), Müzik Öğretmeni, Sanatçı, Besteci, (12.04.2020).

Fatih ALASKAN (32), Diyarbakır Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk Müziği Devlet Korosu Kanun Sanatçısı, (17.01.2021).

Hayri YOLDAŞ (64), Türk Halk Müziği Araştırmacısı, Saz Sanatçısı, Besteci, Derlemeci ve Yazar, (10.08.2020).

Katılımcı “K1”, (12.04.2020).

Şakir Orçun AKGÜN (40), İnönü Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi Müzik Bölümü Öğretim Elemanı, (17.01.2021)

Yervant BOSTANCI, (Udi Yervant), (65), Diyarbakır Kültür ve Turizm Bakanlığı Türk Müziği Devlet Korosu Ses Sanatçısı, (10.08.2020).

EKLER

Ek 1. Dunere Meç Bızdı Mızdı, Nota Örneği

ՏՈՒՆԵՐՈՒ ՄԷՋ ՊԶՏԻ ՄԶՏԻ - Տարբերակ -

♩. = 80

Երգահան՝ Պետրոս Ալապտոյան
Նօթագրեց՝ Ծովիկ Մարգարեան

5

Տու-նե-րու մէջ պըզ-տի մըզ-տի Կը-լոր լիմ-տա ընկ - նիմ. ծուս-տի.

Քա-նի է-րիկդ ի չ է - կի-րէ— Պագ-նիմ խըն-ձո - րիկ է - րիս-ցի:

Ek 2. Akhçig E Maşalla, Nota Örneği

ԵԱՐ ԸԼԼԱՅ...ԻՆՉ ԱՂՋԻԿ/ԱԽՔԻԿ Է ՄԱՇԱԼԼԱ - Տարբերակ -

♩. = 112

Երգահան՝ Պետրոս Ալանյոյեան
Նօթագրեց՝ Ծովիկ Մարգարեան

ԵԱՐ ԸԼԼԱՅ...ԻՆՉ ԱՂՋԻԿ/ԱԽՔԻԿ Է ՄԱՇԱԼԼԱ
- Տարբերակ -

ԵԱՐ ԸԼԼԱՅ...ԻՆՉ ԱՂՋԻԿ/ԱԽՔԻԿ Է ՄԱՇԱԼԼԱ
- Տարբերակ -

Ek 3. Tsavirsi, Nota Örneği

Tsavirsi (Meclisinde Mail Oldum)

Mahur

Diyarbakir Folk Song

Lyrics: Onnik Dinkjian

Ek 4. Tzun E Egir Meğasni Hay Le Le, Nota Örneği

ՁԻՒՆ Է ԷԿԵՐ ՄԵՂԱՍՆԻ ՀԱՅ ԼԷ ԼԷ - Տարբերակ -

Երգահան՝ Պետրոս Ալաշախյան
Նոթագրեց՝ Ծովիկ Մարգարեան

♩ = 120

Ձիւն է է - կեր մե - դաս - նի... հայ է է

4 Աղ - ջիկ է - լի տեղ հաս - նի... հայ է է

7 Հայ է հայ է հայ է է... հայ է է
Հայ է հայ է ջան է է... հայ է է

Ek 5. Nanay, Nota Örneği

♩ = 148 Segah **Nanay** Diyarbakir Folk Song

Am Em C Am

5 Em Gm 1.F Em 2.F Em

8 Em G Em

12 Am Em Gm F Em

16 Am Em Gm F Em
koro

20 Am Em Gm F Em
D.C. al Coda

24 C/E Am Em C
taksim

28 Am Em Gm F Em

31 Em G Em Am Em

37 Gm F Em Am Em Gm

42 F Em Am Em Gm F Em
Fine

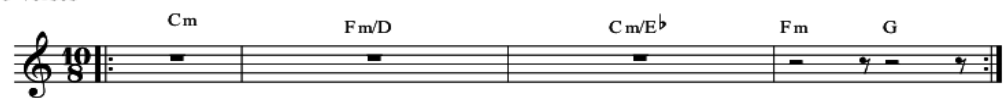
Ek 6. Hangardz, Nota Örneği

♩ = 124

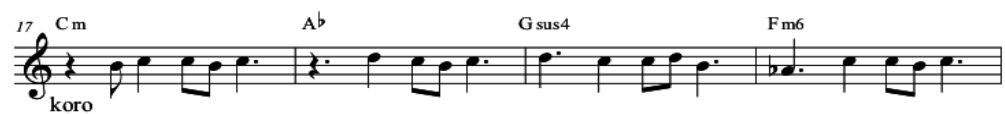
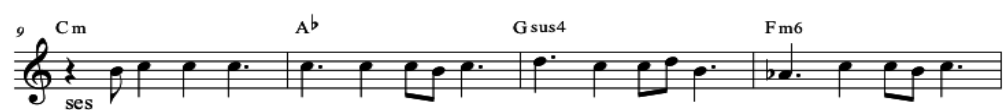
Hicaz
3 verses

Hangardz (Bahcede Guller Acmis)

lyrics: Onnik Dinkjian

§

D.S. al Fine
Fine

Ek 7. Mamis, Nota Örneği

Mamis (Aglama Yar Aglama)

♩ = 74

Diyarbakir Folk Song
Lyrics: Onnik Dinkjian

Huseyni (F# is slightly flat)

Am Em Am Em Dsus4 Em Dsus4 Em

inst.

5 Am Em Am Em Dsus4 Em Dsus4 Em

9 Em G Am Dsus4

ses

13 Em G Am Dsus4

17 Am Em Am Em Dsus4 C Dsus4 Em

21 Am Em Am Em Dsus4 C Dsus4 Em

Ek 8. Siranus, Nota Örneği

Siranus (Makaram Sari Baglar)

Huseyni (A is slightly flat)

music: Cemil Cankat
lyrics: Hampartsum Cerciyan

5 9 13 17 21 25 29

Gm Cm F sus4 Gm Cm F sus4 Gm Cm F sus4 Gm Cm F sus4 Gm

D.S. al Fine

Ek 9. Hele Hele Ninnaye, Nota Örneği

ՀԵԼԷ ՀԵԼԷ ՀԵԼԷ ՆԻՆՆԱՅԷ

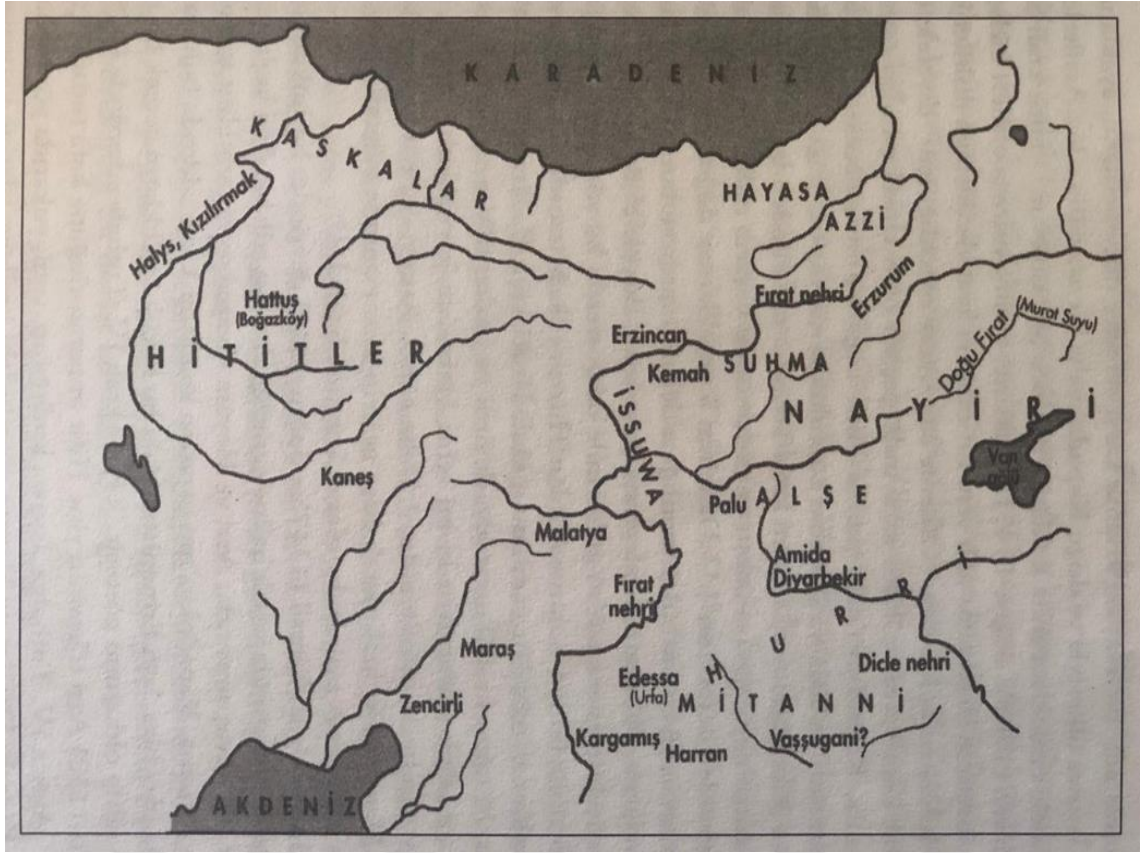
Խառնալուստ $\text{♩} = 120$

Երգահանա՝ Պետրոս Ալանայտոյիան
Նոթագրեց՝ Մովսիկ Մարգարեան

(Արաբատիպ և մելիզմաներով լեցուն միաձայն նախերգանքով կարելի է սկսիլ -
տե՛ս Բարգէն Սիմոնեանի արձանագրութիւնը)

էս գը - շիր Համ - բար-ձում է, Հէ-լէ հէ-լէ հէ-լէ հէ-լէ նին- նայ - է,
5 Աղ - ջիկ - նե- րուն հար- ցում է, Հէ-լէ եար հէ-լէ եար նին- նայ - է:
9 է - կօ - ըն - ծի - պաք մի-տու, Հէ-լէ հէ-լէ հէ-լէ հէ-լէ նին- նայ - է,
13 Հէ - կեր- աշ- խարհ ան -ցում է, Հէ-լէ եար հէ-լէ եար նին-նայ - է:

Ek 10. MÖ 15. Yüzyılda 10. Yüzyılda Ermeni Sınırları (Grousset, 2019: 45).

Ek 11. Büyük Dikran Devrinde Ermeni İmparatorluğu (Grousset, 2019: 87).

Ek 12. Ermeni Alfabesi

L'alphabet Arménien
de Mesrop Machtotz

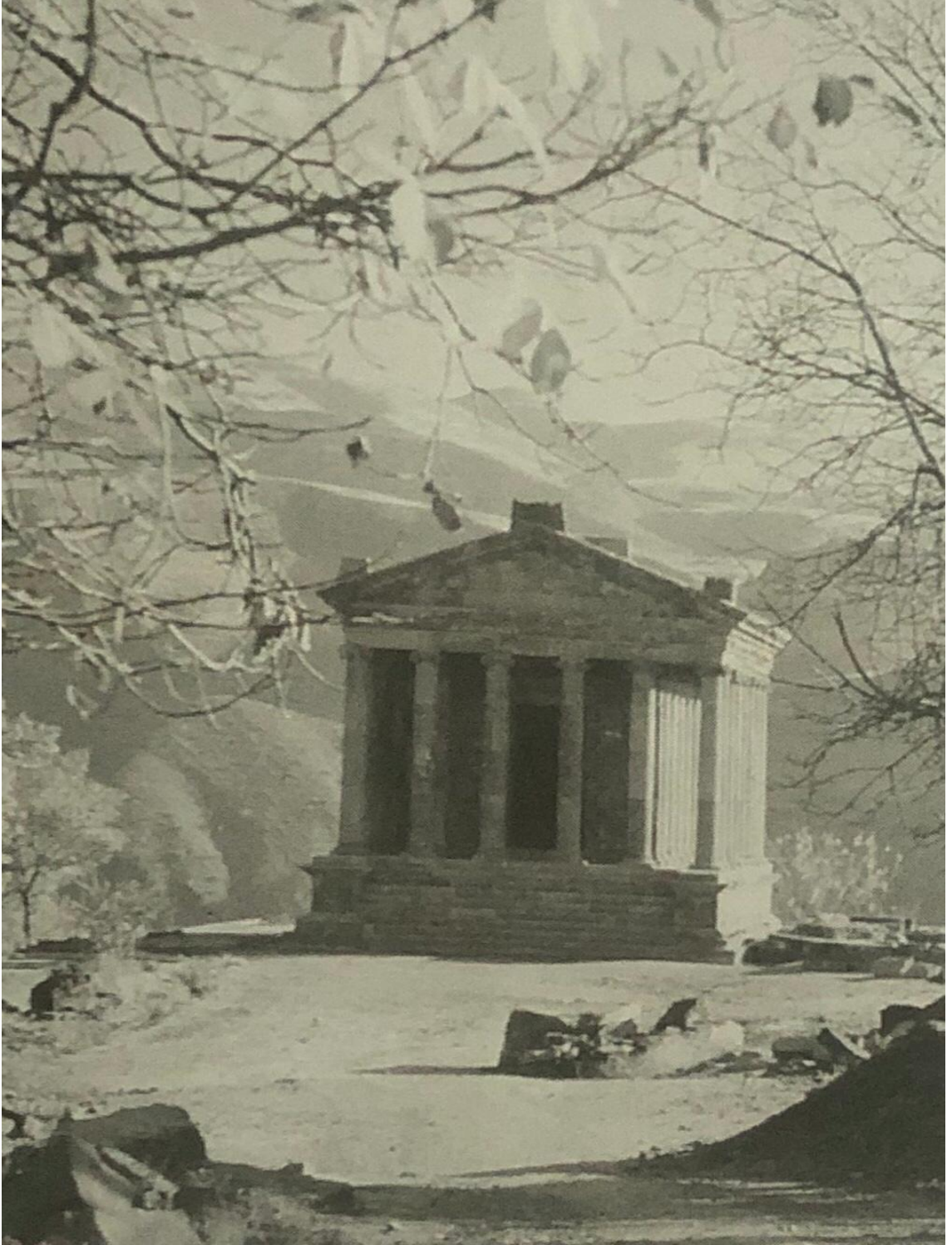
Imprimerie Maj. Min.					Imprimerie Maj. Min.					Imprimerie Maj. Min.					Imprimerie Maj. Min.				
U <i>u</i>	aïb aïp	a		1	Ƀ <i>Ƀ</i>	jé	j		10	Ƀ <i>Ƀ</i>	dché dje	dch	dj	100	ŋ <i>ŋ</i>	ra	rr		1000
P <i>p</i>	bén pén	b	p	2	Ƀ <i>Ƀ</i>	ini	i		20	Ƀ <i>Ƀ</i>	mén	m		200	U <i>u</i>	sé	s		2000
q <i>q</i>	gim kim	g	k	3	L <i>L</i>	lioun	l		30	3 <i>J</i>	hi	y (h)		300	Ƀ <i>Ƀ</i>	vév	v		3000
Ƀ <i>Ƀ</i>	da ta	d	t	4	Ƀ <i>Ƀ</i>	khé	kh (rh)		40	Ƀ <i>Ƀ</i>	nou	n		400	S <i>u</i>	tioun dioun	t	d	4000
Ƀ <i>Ƀ</i>	yéitch	é (yé)		5	Ƀ <i>Ƀ</i>	tza dza	tz	dz	50	Ƀ <i>Ƀ</i>	cha	ch		500	P <i>p</i>	ré	r		5000
2 <i>q</i>	za	z		6	Ƀ <i>Ƀ</i>	kén guén	k	g	60	ŋ <i>ŋ</i>	vo	o (vo)		600	3 <i>g</i>	tsô	ts		6000
Ƀ <i>Ƀ</i>	é	é		7	Ƀ <i>Ƀ</i>	hò	h		70	2 <i>Ƀ</i>	tcha	tch		700	h <i>Ƀ</i>	hioun	w		7000
Ƀ <i>Ƀ</i>	etc	c		8	2 <i>Ƀ</i>	dza tza	dz	tz	80	ŋ <i>u</i>	pé bé	p	b	800	Ƀ <i>Ƀ</i>	piour	p (fort)		8000
Ƀ <i>Ƀ</i>	to	t (fort)		9	Ƀ <i>Ƀ</i>	ghat ghad	gh (r)		90	2 <i>Ƀ</i>	dje dché	dj	dch	900	Ƀ <i>Ƀ</i>	ké	k (fort)		9000
(1) (2) (3) (4) (5)					(1) (2) (3) (4) (5)					(1) (2) (3) (4) (5)					(1) (2) (3) (4) (5)				

- (1) nom de la lettre
- (2) prononciation de l'arménien oriental
- (3) prononciation commune à l'orientale et à l'occidentale
- (4) prononciation de l'arménien occidental
- (5) valeur numérique

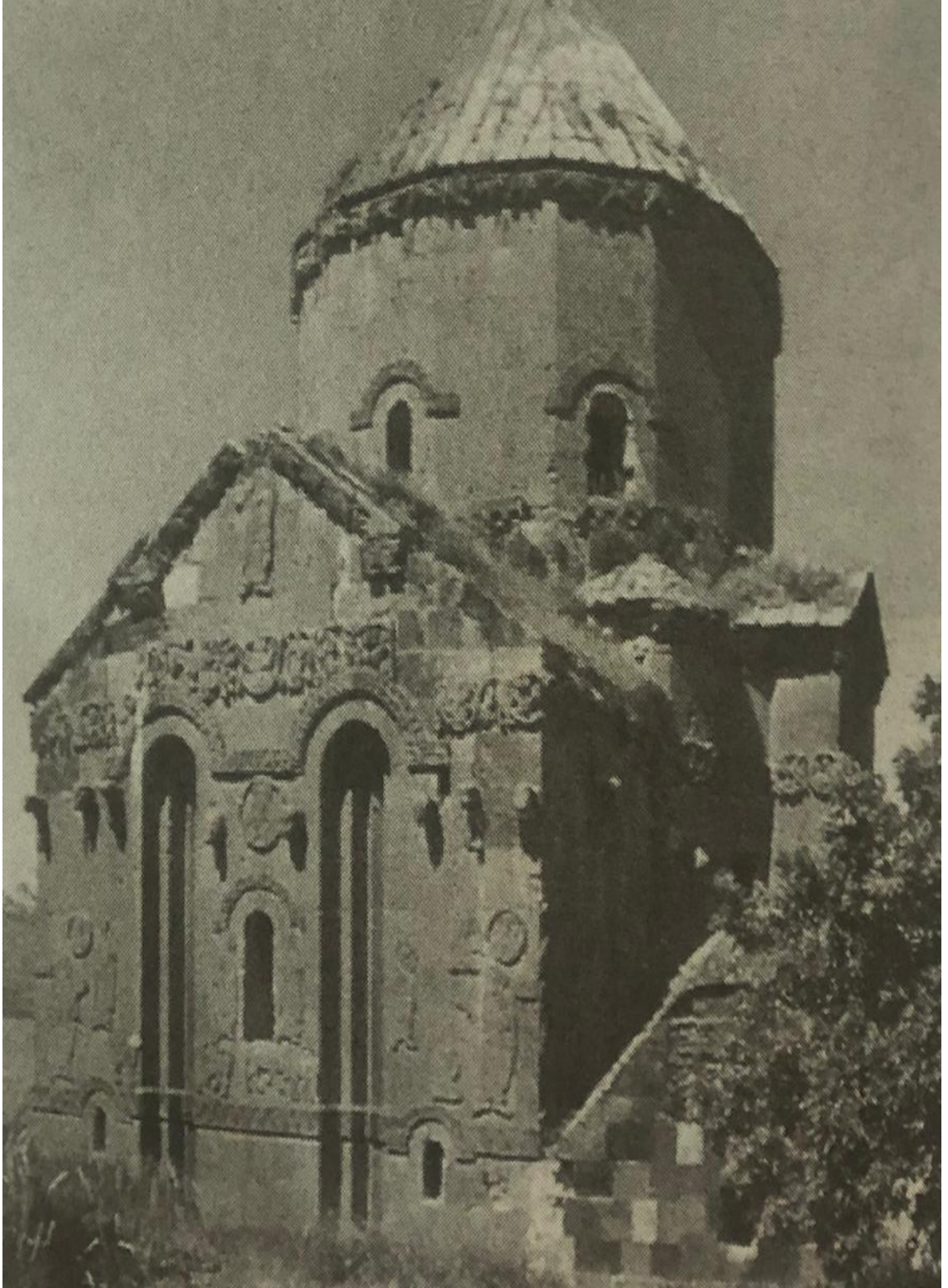
Lettres ajoutées
aux XIe-XIIIe s. { *0* *o* ô ô
3 *3* fe f

<https://georgiasomethingyouknowwhatever.wordpress.com/page/2/> (01.07.2020).

Ek 13. Helenistik Pagan Tapınağı Karni (I. yy), (Grousset, 2019: 385).

Ek 14. Surp Khaç Katedrali Ağtamar Adası (10.yy), (Bournoutian,2016: 410).

Ek 15. Kral Dikran'ın İki Farklı Tetrarahmosu (İÖ 95-55), (Grousset, 2019: 397).

Ek 16. Görüşme Formu

- 1- Kaynak kişiyi tanımaya yönelik sorular? (Kendinizden bahseder misiniz?) vb.
- 2- Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumunun kültürel etkileşimi ve müzikal boyutları nelerdir?
- 3- Diyarbakır ve Ermeni toplumunun kültürel etkileşimi nasıl yansımıştır?
- 4- Diyarbakır ve Ermeni toplumunun müziklerinin melodi, makam, form, usüllerinin benzerlikleri nasıl yansımıştır?
- 5- Diyarbakır'da yaşayan Ermenilerin Türk müziğine iz düşümü ne şekilde yansımıştır?
- 6- Diyarbakır'da yaşayan Ermeniler müzik içerisindeki sözel unsurlarının Türk müziğindeki sözel unsurlardan farklılıkları var mıdır?
- 7- Diyarbakır'da yaşayan Ermeni toplumunun yaşantısal ifadesi? (Duygu ve düşünceleri) vb.

